

Şeyh Bedreddin'in İlmî Şahsiyeti ve Tabakâtü'l-Fukahadaki Yeri Hakkında Bir Değerlendirme*

An Evaluation of Sheikh Bedreddin's Intellectual Personality and His Place in Tabakat al Fuqaha

Şerif GEDİK

Dr., Bilecik İnhisar İlçe Müftüsü
PhD., Bilecik İnhisar District Mufti
Bilecik, Türkiye
hacegan85@hotmail.com
orcid.org/0000-0002-2032-119X

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 21.03.2022
Kabul Tarihi / Accepted : 20.04.2022
Yayın Tarihi / Published : 15.06.2022
Yayın Sezonu / Pub Date Season : Haziran / June
Cilt / Volume: 9 • Sayı / Issue: 1 • Sayfa / Pages: 75-106

Atıf / Cite as

Gedik, Şerif. Şeyh Bedreddin'in İlmî Şahsiyeti ve Tabakâtü'l-Fukahadaki Yeri Hakkında Bir Değerlendirme. *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (2022), 75-106.

Doi: 10.33460/beuifd.1090498

İntihal / Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.
This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yayın Hakkı / Copyright®

Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi tarafından yayınlanmıştır. Tüm hakları saklıdır.
Published by Zonguldak Bulent Ecevit University, Faculty of Theology, Zonguldak, Turkey. All rights reserved.

Öz: Osmanlı fetret döneminin önemli simalarından olan Şeyh Bedreddin (ö. 823/1420), tarihi kaynaklarda daha çok isyan hadisesiyle olan ilişkisi ve tasavvufî görüşleriyle ön plana çıkmıştır. Geçmişten bugüne kadar birçok kesim tarafından farklı platformlarda Şeyh Bedreddin'in siyasi tutumu ve tasavvufî görüşleri tartışılmış, hakkında birçok çalışma yapılmıştır. Şeyh Bedreddin'in siyasi kimliği ve tasavvufî görüşlerine yönelik tartışmalardan uzaklaşıp, fıkıh alanındaki yetkinliğine ve bu alandaki eserlerine bakıldığında fetret döneminde yetişmiş en önemli fakihlerden biri olduğu görülür. Özellikle yargılama hukuku ve fûrû-i fıkha yönelik yazmış olduğu Câmîu'l-Fusûleyn, dönemi ve sonrasına damga vurmuş, kadı ve müftülerin başucu kitabı olmuş bir eserdir. Şeyh Bedreddin'in bin civarında

* Bu makale 29.09.2021 tarihinde tez savunması yapılan doktora tezinden üretilmiştir.

görüşünü ihtiva etmesi açısından *Teshîl* isimli eseri de ayrı bir önemi haizdir. Çalışmada Şeyh Bedreddin'in hayatına değinilmiş, başta fikhî eserleri olmak üzere diğer eserleri hakkında da bilgi verilmiştir. Fukahayı bilgi ve ictihadi kabiliyetleri açısından farklı kategorilere ayıran ve fikhîdeki ilmi derecelerini ortaya koymaya çalışan, tabakâtü'l-fukahâ veya tabakâtü'l-müctehidîn diye adlandırılan ve bu alanın ilk örnekleri arasında kabul edilen İmâmü'l-Harameyn Abdülmelik el-Cüveynî (ö. 478/1085), İbn Rüşd el-Ced (ö. 520/1126) ve İbnü's-Salâh (ö. 643/1245) gibi bazı fakihlerin yaptıkları tasnif çalışmalarına yer verilmiştir. Ayrıca Hanefî mezhebinin en önemli çalışmalarından biri kabul edilen İbn Kemal Paşa'nın (ö. 940/1534) yaptığı tasnif de aktarılmıştır. Şeyh Bedreddin'in ilmi yetkinliği ve tabakâtü'l-fukahâdaki yerinin tespitine katkı sunması adına fikhî görüşleri, mezhep içi ve mezhep dışı tercihleri ve tahrîclerine değinilmiştir. Bu çalışmada Şeyh Bedreddin'in fikhî alanındaki ilmi yetkinliği ve tabakâtü'l-fukahâdaki yeri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, Tercih, Tahrîc, Tabakatü'l-fukahâ, Şeyh Bedreddin.

Abstract: Sheikh Bedreddin, one of the important figures of the Ottoman interregnum, came to the fore in historical sources with his relation to the rebellion and his mystical views. From the past to the present, Sheikh Bedreddin's political attitude and mystical views have been discussed and many studies have been carried out on different platforms by many segments. When we look at Sheikh Bedreddin's competence in the field of fiqh and his works in this field, it is seen that he is one of the most important jurists who grew up in the interregnum period, away from the discussions on his political identity and mystical views.

Câmiu'l-Fusûleyn, which he wrote especially for judicial law and *furu'al-fiqh*, is a work that has left its mark on its period and later, and has become the bedside book of kadıs and muftıs. The work of Sheikh Bedreddin, entitled *Teshîl*, has a special importance in that it contains around a thousand views. In the study, the life of Sheikh Bedreddin was mentioned, and information was given about his other works, especially his fiqh works. In order to contribute to the determination of Sheikh Bedreddin's intellectual competence and his place in *tabagat al-fuqaha*, his fiqh views, intra-sectarian and non-sectarian preferences and editorials are mentioned. In this study, Sheikh Bedreddin's intellectual competence in the field of fiqh and his place in *tabagat al-fuqaha* will be examined.

Keywords: Fiqh, Preference, Tahkrij, Tabagat al-fukahâ, Sheikh Bedreddin.

Giriş

Şeyh Bedreddin, fetret dönemi olarak nitelendirilen birçok taht kavgasının yaşandığı ve Osmanlının parçalanmaya yüz tuttuğu bir dönemde yetişmiştir. Bu dönemde kazaskerlik görevini yürütmesi ve isyan olaylarıyla ilişkilendirilmesi nedeniyle döneminin vazgeçilmez önemli şahsiyetlerinden birisi olmuştur. Nispeten tasavvufî ve siyasi kimliğinin gölgesinde kalmış bir kadı ve fakih olan Şeyh Bedreddin'in Hanefî fukahası arasındaki konumunun belirlenmesi, bir fakih olarak görüşlerinin tespiti ve ilmi yetkinliğinin belirlenmesi önem arz etmektedir. *Câmiü'l-Fusûleyn* ve *Teshîl* isimli eserlerindeki görüşlerinin tespiti Şeyh

Bedreddin'in bir fakih olarak Hanefî mezhebine yaptığı katkının yanı sıra bu alandaki ilmi yetkinliğini de ortaya koyacaktır.

Tabakâtü'l-fukahâ veya tabakâtü'l-müctehidin olarak adlandırılan ve fakihleri bilgi istidlâli yönünden farklı kategorilere tâbi tutan tasnif çalışmaları, mezhep hiyerarşisinde fakihlerin konum ve derecelerini tespit etmede önemli bir rol üstlenmektedir. Tabakâtü'l-fukahâ konusunda geçmişten bugüne kadar birçok çalışma yapılmış ve genellikle bu çalışmalar bir mezheple sınırlı tutulmuştur. Bu alanla ilgili çalışma yapan fakihler, mezhep imamaları dâhil olmak üzere mezhebin gelişmesine katkı sunmuş fakih ve âlimleri mezhepteki konum ve ilmi seviyelerine göre sınıflandırmaya çalışmışlardır. Bilgi istidlâli yönünden yapılan bu tasnif çalışmaları incelendiğinde bazı âlimlerin, fakihleri kendi içerisinde üç, bazılarının ise beş veya yedi kategoriye ayırdığı görülmektedir. Bu tasnif çalışmalarının en önemlilerinden sayılan İbnü's- Salâh ve İbn Kemal'in tasnifleri fakihler nezdinde genel bir kabul görse de, bazı fakihler tarafından tenkit ve eleştirilere tâbi tutulmuştur.

Bu çalışmada Şeyh Bedreddin'in fikhî eserlerinde ortaya koymuş olduğu görüşlerinden hareketle, bilgi istidlâli yönünden fakihlerin farklı tasniflere tâbi tutulduğu tabakâtü'l-fukahadaki yeri tespit edilmeye çalışılacaktır.

1. Şeyh Bedreddin'in Hayatı

Fikhî eserlerinin mukaddimesinde ve bazı tarihi kaynaklarda Şeyh Bedreddin'in asıl adının Simavna Kadısı oğlu Mahmûd b. İsrail olduğu belirtilir. Ayrıca kendisinin Samavna/Simavna Kadısı oğlu olarak meşhur olduğu ifade edilir.¹ Bedreddin ismi veya lakabının ne zaman kullanıldığı bilinmemekle birlikte, eserlerinde bu isme veya lakaba yer verilmemiştir. Ancak tespit edebildiğimiz kadarıyla bu isim veya lakabı ilk kullananlardan biri Şeyh Bedreddin'in torunu Halil b. İsmail'dir. O dedesini»*Kutbu's-sâlikîn ve reisü'l-âlimîne ve'l âmilîn Hazreti Mevlâna Şeyh Bedreddin*» olarak tanıtır.²

Kaynaklarda Şeyh Bedreddin'in doğum tarihi konusunda bir netlik söz konusu değildir. Halil b. İsmail, Şeyh Bedreddin'in doğum tarihinin 760/1359 olduğunu belirtir.³ Şerafettin Yaltkaya ise Şeyh Bedreddin'in fikhî eserlerinin yazım tarihlerinden hareketle 770/1369 civarında doğmuş olduğunu düşünmektedir.⁴

1 Bedreddin Simâvî, *Câmiü'l-Fusûleyn* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, 119), Mukaddime; Bedreddin Simâvî, *Teshîl* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Damat İbrahim Paşa, 553), Mukaddime; Âşikpaşazâde Derviş Ahmed, *Tevârih-i Âl-i Osmân* (Ankara: Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi, 1875), 91; Taşköprizâde Ahmed Efendi, *eş-Şekâiku'n-Nu'maniyye fi ulemâi'd devleti'l-Osmâniyye* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1975), 33; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn* (Beyrut: Dâru lhyâi't-Türâsi'l-'Arabi, ts.), 1/566; Abdülhay el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fi terâcimi'l-Hanefiyye* (Beyrut: Dâru'l-Ma'ruf, ts.), 127.

2 Halil b. İsmail, *Menâkıbu Şeyh Bedreddin bin Kadı İsrâil*, (İstanbul: Muallim Cevdet Kütüphanesi, 157), 2a.

3 Halil b. İsmail, *Menâkıb*, 6b.

4 Muhammed Şerafettin Yaltkaya, *Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin* (İstanbul: Şehzâdepaşa Evkâfı Matbaası, 1924), 27.

Taşköprizâde ise herhangi bir tarih belirtmeksizin Şeyh Bedreddin'in, Murad Hüdâvendigâr (ö. 791/1389) zamanında doğduğunu ifade eder.⁵

Şeyh Bedreddin «gazi» ve «kadı» unvanına sahip bir ailede yetişmiştir. Şeyh Bedreddin'in dedesi Abdülaziz, Osmanlının Rumeli topraklarını fetih sırasında Osmanlı ordusuna katılmış, Dimetoka muharebesinde ise şehit olmuştur.⁶ Babası İsrail ise Simavna kalesinin fethinde askerlere komutanlık yapmış, kalenin fethinden sonra kadılık görevini üstlenmiştir.⁷ Şeyh Bedreddin'in annesi Dimetoka kalesi Rum beyinin (tekfur) kızıdır. Müslüman olduktan sonra Melek ismini almıştır.⁸

Şeyh Bedreddin'in kazaskerlik görevine getirilmesi hayatının en önemli dönüm noktalarından birisini teşkil eder. Yıldırım Bayezid'in (ö. 805/1403) çocukları arasında yaşanan taht kavgaları neticesinde Şehzade Mûsâ Çelebi (ö. 816/1453) 1411 yılında ağabeyi Süleyman Çelebi'yi (ö. 813/1411) Edirne yakınlarında mağlup edip, bu bölgede hükümranlığını ilan etmiştir. Mûsâ Çelebi Edirne ve civarında hüküm sürmeye başladıktan sonra Şeyh Bedreddin'i kazaskerlik görevine getirmiştir. Şeyh Bedreddin bu makamda ancak iki yıl kadar kalabilmiştir. Mûsâ Çelebi kardeşi Mehmed Çelebi'yle (ö. 824/1421) girdiği mücadeleyi kaybetmesinin ardından Mehmed Çelebi'nin adamları tarafından Eflâk'a kaçmak isterken 1413 yılında yakalanarak boğulmuştur.⁹ Mûsâ Çelebi'nin öldürülmesinden sonra Şeyh Bedreddin, kazaskerlik görevinden azledilmiş ve bin akçe maaş bağlanarak sürgün edilmiştir. Şeyh Bedreddin'in müridi olan Börklüce Mustafa'nın¹⁰ (ö. 821/1419) Aydın, Torlak Kemal'in¹¹ (ö. 821/1419) ise Manisa civarında başlattıkları ayaklanmalar Şeyh Bedreddin'in sonunu hazırlamıştır. Çıkarılan isyan hadisesinin baş aktörlerinden görülen Şeyh Bedreddin, Zağra'da yakalandıktan sonra Mehmed Çelebi'nin fermanıyla Serez pazaryerine getirilerek idam edilmiştir.¹²

1.1. İlim Tahsili

Şeyh Bedreddin'in tahsil hayatı incelendiğinde farklı ilim merkezlerinde birçok âlimden ders aldığı görülür. İlk eğitimini babasından alan Şeyh Bedreddin, Mevlânâ Şâhidî'den kıraat, Mevlânâ Yûsuf'tan ise nahiv ve sarf dersleri okumuştur. İlim tahsili için Mısır'a doğru yolculuğa çıkan Şeyh Bedreddin önce Bursa'ya

5 Taşköprizâde, eş-Şekâik, 33.

6 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988), 1/360–361.

7 Taşköprizâde, eş-Şekâik, 33.

8 Halil b. İsmail, *Menâkıb*, 6b.

9 Aşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, 81–86; Lutfi Paşa, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, terc. Muhammed Abdülâti Muhammed (B.y.: Dârü'l-Beşir, 2018), 157; Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, 1/297.

10 Şeyh Bedreddin'in tasavvufî-siyasî görüşlerini yaymak üzere giriştiği isyan hareketleri sonunda yakalanarak idam edilen müridi. Lutfi Paşa, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, 167; Bilal Dindar, «Bedreddin Simâvî», *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/ 331–334.

11 Asıl adı Samuel olup Yahudi bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. İslâm'ı kabul ettikten sonra Kemal adını almıştır. Manisa civarında çıkan isyan hadisesine önderlik yapmıştır. Lutfi Paşa, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, 168; Ali Kozan, *Şeyh Bedreddin ve Düşünce Tarihimizdeki Yeri* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 95.

12 Aşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, 92–93; Lutfi Paşa, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, 168–169.

uğramış burada Bursa Kadısı ve Kaplıcalar Müderrisi «Koca Efendi» olarak meşhur olan Mahmûd Efendi'den (ö. 774/1372) öğrenim görmüştür.¹³ Bursa'dan sonra Konya'ya buradan da Kahire'ye geçmiştir. Şeyh Bedreddin Kahire'de Seyyid Şerif Cürçânî (ö. 816/1413) ile birlikte Mevlânâ Mübârekşah Mantıkî'den (ö. 784/1382'den sonra) felsefe, mantık ve dini ilimler konusunda ilim tahsil etmiştir. Daha sonra Cürçânî ile birlikte Ekmelüddin el-Bâbertî'den (ö. 786/1384) de fıkıh başta olmak üzere şer'î ilimler konusunda eğitim almıştır.¹⁴ Şeyh Bedreddin tasavvufî eğitimini Şeyh Hüseyin Ahlatî'nin (ö. 808/1405) gözetiminde tamamlamış ve Ahlatî vefat ettikten sonra altı ay kadar şeylik makamında bulunarak irşat görevini yürütmüştür.¹⁵

Şeyh Bedreddin, Kadızâde-i Rûmî (Mûsâ Çelebi) (ö. 844/1440'tan sonra), Seyyid Şerif Cürçânî ve Aydınlı Hacı Paşa (Hızır b. Ali) (ö. 827/1424) gibi âlimlerle farklı ilim merkezlerinde bir araya gelerek onlarla ders arkadaşlığı yapmıştır.¹⁶

1.2. Eserleri

Şeyh Bedreddin'in fıkıh başta olmak üzere farklı ilim dallarına yönelik birçok eseri mevcuttur. Halil b. İsmail bu eserlerin sayısının kırk sekiz olduğunu belirtirken,¹⁷ Bezmi Nusret Kaygusuz otuz sekiz olduğunu ifade eder.¹⁸ Arapça kaleme alınmış olan eserlerden bazılarının yazma nüshaları günümüze ulaşmışken, bazılarının nüshalarına henüz ulaşılammıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla eserlerinden bazıları şunlardır:

1.2.1. Tefsirle İlgili Eserleri

1.2.1.1. Nurû'l-Kulûb

Eser hakkında kaynaklarda detaylı bilgilere ulaşılammakla birlikte eserin, tefsir kitabı olduğu ve iki cilt olarak kaleme alındığı bilinmektedir.¹⁹ Halil b. İsmail bu eserin Şeyh Bedreddin'in felakete uğraması üzerine dervişleri tarafından saklandığını belirtir.²⁰ Süleyman Ateş de benzer bir yorum yaparak bu eserin Şeyh Bedreddin tarafından padişaha sunulmak istendiği fakat idamından sonra dervişleri tarafından gizlendiğini ifade eder.²¹

13 Taşköprizâde, *eş-Şekâik*, 12-14; Hoca Sâdeddin Efendi, *Tâcüt-tevârih*, haz. İsmet, Parmaksızoğlu (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992), 1/296-300; Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, 1/36; Dindar, «Bedreddin Simâvî», 5/332.

14 Taşköprizâde, *eş-Şekâik*, 33; Halil b. İsmail, *Menâkıb*, 7b-17b.

15 Seyyid Mahmud Birifkani, *Birifkan Seyyidleri* (Ankara: Poyraz Ofset, 2011), 114; Abdurrahim Şerif, *Ahlat Kitabeleri* (İstanbul: Hamit Matbaası, 1932), 100; Kozan, *Şeyh Bedreddin ve Düşünce Tarihimizdeki Yeri*, 57-58; Ayhan Hıra, *Şeyh Bedreddin'in Fıkıhçılığı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006), 18-30.

16 Halil b. İsmail, *Menâkıb*, 7b-17b.

17 Halil b. İsmail, *Menâkıb*, 18b.

18 Bezmi Nusret Kaygusuz, *Şeyh Bedreddin Simaveni* (İzmir: İhsan Gümüşayak Matbaası, 1957), 104.

19 Halil b. İsmail, *Menâkıb*, 18b; Mehmed Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, (İstanbul: Matbaa Âmir, 1915), 39; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi Tabakâtü'l-Müfessirin*, (İstanbul: Diyanet İşleri Reisliği Yayınları, 1955), 2/589.

20 Halil b. İsmail, *Menâkıb*, 18b.

21 Süleyman Ateş, *İşari Tefsir Okulu* (Ankara: 1974), 217.

1.2.1.2. Tefsiru Âyeti'l-Kürsî

Nurü'l-Kulûb adlı eserin yazma nüshalarının günümüze ulaşmadığı göz önünde bulundurulursa Şeyh Bedreddin'in tefsire dair elimize ulaşan tek eseridir. Küçük bir risale şeklinde Arapça olarak kaleme alınan eser, Süleymaniye Kütüphanesi Köprülü Ahmed Paşa bölümü II/329'daki nüshanın 180a-b varakları arasında yer almaktadır. Eserde Allah'ın zâtı, sıfatları, kürsî ve şefaât gibi kelimî konuların yanı sıra Ayete'l-kürsî'nin faziletine dair hadisler zikredilmiştir.²²

1.2.2. Fıkıhla İlgili Eserleri

1.2.2.1. Letâifu'l-İşârât

Şeyh Bedreddin'in fıkıha yönelik ilk eseri olup, Arapça olarak kaleme alınmıştır. Eserin farklı kütüphanelerde birçok nüshası bulunmaktadır.²³ Müellif mukaddimede eserini, rivayet konusunda bir hatırlatma olsun diye yazdığını, usûl ve fûrûyu topladığını, çok kısa ve çok uzun tutmadığını, hilafiyata dair kâidelere yer verdiğini ayrıca esah, akvâ ve aleyhi'l-fetvâ olan görüşlere de işaret ettiğini belirtmektedir.²⁴ Eser, Hanefî mezhebinde "mütûn-ı erbaa" diye ifade edilen *el-Muhtâr*, *el-Kenz*, *el-Vikâye* ve *Mecmau'l-bahreyn* isimli eserler esas alınarak muhtasar tarzda telif edilmiştir. Ayrıca *Kudûrî* ve *Manzûme*'de yer almayan bazı konular ilave edilmiş, ferâiz bahsine yer verilmemiştir.²⁵

1.2.2.2. Câmiu'l-Fusûleyn

Şeyh Bedreddin'in fıkıh alanındaki en önemli eseri olarak görülür. Şeyh Bedreddin eserin yazımına hicri 813 Cemaziyülevvel ayında kazaskerlik görevini ifâ ederken başlamış, hicri 814 Safer ayında tamamlamıştır.²⁶ Yani eserin yazılması on aydan daha az sürmüştür. Şeyh Bedreddin kitabını, Üsrûşenî (ö. 632/1235) ve İmâdüddin'in (ö. 670/1271) *el-Fusûl* adlı eserlerini bir araya getirmek suretiyle oluşturmuştur. İki fusûlü bir araya getirdiği için de eserine *Câmiu'l-Fusûleyn* ismini vermiştir.²⁷ Eser kırk fasıldan ibaret olup bu fasıllardan on yedi tanesi yargılama hukukuyla ilgiliyken, diğer fasıllar fûrû-i fıkıha yöneliktir.²⁸

22 Bedreddin Simâvî, *Tefsiru'l Âyeti'l-Kürsî* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Köprülü Ahmed Paşa, II/329), 180a-b.

23 Eserin yazma nüshalarından bazıları şunlardır: Bedreddin Simâvî, *Letâifu'l-İşârât* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Cami, 540); (Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 594); (İstanbul Müftülüğü, 373).

24 Bedreddin Simâvî, *Letâifu'l-İşârât* (Yeni Cami, 540), Mukaddime.

25 Bedreddin Simâvî, *Letâifu'l-İşârât* (Yeni Cami, 540), Mukaddime.

26 Bedreddin Simâvî, *Câmiu'l-Fusûleyn* (Halet Efendi, 119), Mukaddime.

27 Bedreddin Simâvî, *Câmiu'l-Fusûleyn* (Halet Efendi, 119), Mukaddime.

28 Eser hakkında detaylı bilgi için bakınız: Şerif Gedik, *Câmiu'l-Fusûleyn İsimli Eseri Işığında Şeyh Bedreddin'in Fikhi Görüşleri* (Yalova: Yalova Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 31–121.

1.2.2.3. Teshil

Şeyh Bedreddin'in *Letâifu'l-İşârât* isimli eserinin şerhidir. Eserin yazımı 27 Cemâziyelâhîr 818 Salı günü İznîk'te tamamlamıştır.²⁹ Eserin yazılış gayesini müellif mukaddimede şöyle ifade eder:

"Fürû-i fıkıh ile usûlü'l-fıkıhı, ma'kûl ile menkûlu cem eden Letâifu'l-İşârât'ı yazdıktan sonra, bu eserin anlaşılması, okuyup istifade etmek isteyenler -yani talebeler- için zorlaşınca kitabın maksatları kolayca anlaşılın, talebeler maksatlara vakıf olsunlar diye, rumuzlarının düğümlerini çözmek, hazinelerinin kilitlerini açmak istedim ve bu şerhi yazmaya başladım."³⁰

Eserin yazma nüshaları günümüze ulaşmış olup, farklı kütüphanelerde birçok nüshası bulunmaktadır.³¹

1.2.3. Tasavvufla İlgili Eserleri

1.2.3.1. Vâridât

Yazıldığı dönemden bugüne kadar hakkında birçok tartışmanın yapıldığı ve Şeyh Bedreddin'e aidiyeti konusunda farklı mülahazaların söz konusu olduğu önemli bir eserdir.³² Eser, tasavvuftaki vahdet-i vücûd düşüncesinin yanı sıra kelimî, felsefî ve fikrî de birçok konuyu içinde barındırır. Eserin en yoğun tartışılan konularının başında kıyamet ve cismanî haşrın inkârı ile âlemin kadim meselesi gelmektedir.³³

Abdülbaki Gölpınarlı bu eserin Şeyh Bedreddin'in sohbetlerinden alınan notlardan ibaret olduğunu ve birbiriyle alakası olmayan konuların bir araya getirilerek oluşturulduğunu belirtir. O, bu eserin Şeyh Bedreddin tarafından gözden geçirilmiş olma ihtimali bulunsa bile, eserin Şeyh Bedreddin tarafından yazılmadığını düşünmemektedir.³⁴ Müfid Yüksel mevcut *Vâridât* nüshaları incelendiğin-

29 Eser hakkında detaylı bilgi için bakınız: Mustafa Bülent Dadaş, *Şeyh Bedreddin'in Teshil Adlı Kitabının Tahkik ve Tahlili* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014), 26–213.

30 Bedreddin Simâvi, *Teshil* (Damad İbrahim Paşa, 553), Mukaddime.

31 Eserin yazma nüshalarından bazıları şunlardır: Bedreddin Simâvi, *Teshil* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah bölümü, 698); (Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, 335); (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Merkez Kütüphanesi, 3851).

32 Eser Şeyhülislam Müsâ Kâzîm Efendi (ö. 1920) tarafından tercüme edilmiş ve ilgili konuların içeriğine göre başlıklar tanzim edilmiştir. Müsâ Kâzîm Efendi, *Vâridât* (İstanbul: Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî Efendi, 981).

33 *Vâridât*'ta geçen Şeyh Bedreddin'in bazı görüşleri şunlardır; Kâinat cinsi türü ve özü yönünden kesin olarak kadimdir ve onun ortaya çıkışı zamanla ilgili değil zâtîdir. Bir kişi, «Ben Allah'ım» derse, mutlaka doğrudur; çünkü varlık koşulsuz olarak Hakk diye adlandırılır ve bu ister bütün nesnelere, isterse bir kısım nesnelere ondan ortaya çıksın veya çıkmassın, ister vasıflandırılabilsin veya vasıflandırılmasın durum aynıdır. Görünüş bakımından her nesneye Allah'tan ayırır denebilir, çünkü şekil bakımından bütün ondan çıkmıştır. Her iyi duruma cennet ve her kötü duruma cehennem adı verilir. Birlik durumu iyi ulu bir durumdur. Allah'a şirik koşma durumu ise, kötü bir durumdur. "Allah'tan başka tapılacak varlık yoktur" diyen kişi, kötü durumdan iyi duruma geçer. Benzetmek gibi olmasın, beden nasıl Zeyd'in görüntüsü ise, dünya da Allah'ın görüntüsüdür. Bundan dolayıdır ki, bütün işler ona isnat edilir. Allah'tan başka söyleyen, duyan, hareket eden ve iş yapan yoktur. Cengiz Ketene, *Simavna Kadısı Şeyh Bedreddin Vâridât* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990), 15, 22, 48, 52.

34 Abdülbaki Gölpınarlı, *Simavna Kadısı Şeyh Bedreddin* (İstanbul: Eti Yayınevi, 1966), 30–31.

de eserin düzenli ve tertipli kaleme alınmadığını, daha çok şifahi olarak söylenen sözlerin düzensizce yazıya geçirildiğini, konu bütünlüğünün olmadığını ve çelişkiler barındırdığını beyan ederek bu eserin Şeyh Bedreddin'in vefatından sonra yazıldığını iddia eder.³⁵ Cemil Yener de Yüksel gibi eserin Şeyh Bedreddin tarafından yazılmadığını düşünmektedir.³⁶

Abdullah-ı İlâhî (ö. 896/1491) *Vâridât*'ın ilk şerhi olarak bilinen *Keşfü'l-Vâridât li-tâlibi'l-kemâlât ve gayeti'd-derecât* isimli eserin mukaddimesinde Şeyh Bedreddin'den zahir ve batın ilimlerin arifi ve âlimi olarak bahseder. O, *Vâridât* isimli eserin büyük sır ve incelikler barındırdığını ancak bunların herkes tarafından anlaşılmadığını, bundan dolayı da birçok kimsenin bu eserden yüz çevirdiğini belirtir.³⁷ Niyâzi-i Mısırî (ö. 1105/1694) ve Bursalı Mehmed Tâhir Efendi'nin (ö. 1925) de *Vâridât* konusundaki görüşleri Abdullah-ı İlâhî'nin görüşleriyle paralellik arz etmektedir.³⁸

Eser hakkında son bir söz söylemek pek mümkün görülmemektedir. Çünkü geçmişte olduğu gibi günümüzde de eser hakkında tartışmalar devam etmektedir.³⁹

1.2.3.2. Hâşiyetü Matla'î Husûsi'l-Kilem fi Me'ânî Fusûsi'l-Hikem

Şeyh Bedreddin'e ait olduğu belirtilen bu eser, Muhyiddin İbnü'l Arabî'nin (ö. 638/1240) tasavvuf alanındaki meşhur eseri *Fusûsü'l-Hikem*'e yazılan bir haşiyedir. Eserin Şeyh Bedreddin'e nispeti tartışmalıdır. Kâtib Çelebi'ye göre bu eser Şeyh Bedreddin'e ait olmayıp, Dâvûd b. Mahmûd el-Kayserî'ye⁴⁰ (ö. 751/1350) aittir.⁴¹ Benzer bir görüş Yunus Apaydın tarafından da dile getirilmiş ve eserin kenarına düşülen bazı notların Şeyh Bedreddin'e ait olduğu belirtilmiştir.⁴² Mahmud Erol Kılıç da Şeyh Bedreddin'in Dâvûd-i Kayserî'ye ait olan bu eserin bir nüshasına⁴³ kendi ta'likâtını düşmüş olduğunu belirtmektedir.⁴⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı ise bu eserin Şeyh Bedreddin'e ait olduğunu belirtir.⁴⁵

35 Müfid Yüksel, *Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin* (İstanbul: Bakış Yayınları, 2002), 104

36 Cemil Yener, *Vâridât* (İstanbul: Elif Yayınları, 1970), 45.

37 Abdullah-ı İlâhî, *Keşfü'l-Vâridât li-tâlibi'l-kemâlât ve gayeti'd-derecât* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Nafiz Paşa, 1235), 1b.

38 Niyâzi-i Mısırî, *Divan-ı İlâhiyyat ve Açıklaması*, haz. İhramcîzâde Hacı İsmail Hakkı Altuntaş (By.: Gözde Yayınevi, 2011), 332–333; Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/64.

39 *Vâridât* üzerine yapılan çalışmalar konusunda detaylı bilgi için bakınız: Semih Ceyhan - M. Akif Koç, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Şeyh Bedreddin'in *Vâridât*'i: Bir Literatür Denemesi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 16/31–32 (2018), 233–331.

40 Dâvûd-i Kayserî, *Matla'u Husûsi'l-Kilem* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Arapça Yazmalar, 2982). Eserin neşri Mirza Muhammed Şîrâzi tarafından gerçekleştirilmiştir.

41 Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1720.

42 Hacı Yunus Apaydın, *Yargılama Usûlüne Dair Câmîu'l-Fusûleyn* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2012), 27.

43 Dâvûd-i Kayserî, *Matla'u Husûsi'l-Kilem*, (Arapça Yazmalar, 2982).

44 Mahmud Erol Kılıç, "Fusûsü'l-Hikem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/230–237.

45 Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, 1/317.

1.2.3.3. Meserretü'l-kulûb

Eserin tasavvuf alanında yazıldığı bilinmekte birlikte eser hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Franz Babinger bu eserin yazma nüshalarından birisinin Leiden Kütüphanesinde olduğunu belirtir.⁴⁶

1.2.4. Arap Dili ve Edebiyatıyla İlgili Eserleri

1.2.4.1. Unkûdü'l-cevâhir

Sarf ilmiyle ilgili olan eser, Maksûd isimli eserin şerhidir.⁴⁷ Yazma nüshalarına henüz ulaşılmış değildir.

1.2.4.2. Çerâgu'l-fütûh

Sarf ve nahiv ilmüne yönelik bir eser olduğu belirtilmektedir.⁴⁸ Yazma nüshası-na henüz ulaşılmış değildir.

Yukarıda aktarmış olduğumuz bölümde Şeyh Bedreddin'in kısaca hayatına, ilim tahsiline ve farklı alanlarda yazmış olduğu eserlere değinilmiştir. Bundan sonraki kısımda tabakâtü'l-fukahâ ve ilgili konulara değinilerek Şeyh Bedreddin'in fukaha tasnifindeki yeri tespit edilmeye çalışılacaktır.

2. Fakihlerin Bilgi İstidlâli Yönünden Tasnifi ve Şeyh Bedreddin'in Konumu

Fukahayı bilgi istidlâli yönünden farklı kategorilere ayıran ve fıkhıdaki ilmi derecelerini ortaya koymaya çalışan bazı çalışmalar tabakâtü'l-fukahâ, tabakâtü'l-müctehidin ve tabakâtü'l-müftin şeklinde anılır. Bu tarz çalışmalar ilk dönemlerde müstakil bir eser olarak kaleme alınmayıp daha çok fıkıh usûlü eserleri içerisinde aktarılmıştır. Daha sonraki dönemlerde bu tarz çalışmalara fetvâ âdâbı veya fetvâ usûlü eserlerinde rastlanılmaktadır.

Fakihleri belli sınıflara ayırma girişimlerinin tam olarak ne zaman başladığı bilinmemekle birlikte bu kategorilerin hiyerarşik şekilde sınıflandırılmasının mezheplerin teşekkülünden sonra olduğu kabul edilmiştir. Tasnif çalışmalarının günümüze ulaşan ilk tezahürleri hicri dördüncü ve beşinci asırda kaleme alınan mütekellimin fıkıh usûlü eserlerinde görülmektedir. Mezhep imamlarının görüş ve eserlerine atfedilen bağlayıcılık ve taklid hakkındaki tartışmalar bu tasnif kapsamında değerlendirilerek çözüm üretilmeye çalışılmıştır.⁴⁹ Bu bağlamda «mutlak müctehid, tahrîc, tercih ve temyiz ehli» gibi kavramların varlığına işaret edilmiş, fakihler bilgi birikimleri ve mezhep içerisindeki konumlarına göre sınıflandırılma-

46 Franz Babinger, *Simavna Kadısoğlu Şeyh Bedreddin*, çev. İlhami Yazgan (Ankara: La Kitap Yayınları, 2013), 132.

47 Taşköprizâde, eş-Şekâik, 34; Çelebi, Keşfü'z-zunûn, 2/1173.

48 Dindar, «Bedreddin Simâvi», 5/334.

49 Taklid konusunda detaylı bilgi için bakınız: Recep Özdemir, «Fıkıh Usûlü Açısından Taklid», *Hikmet Yurdu* 5/9 (2002), 137–161.

ya gayret edilmiştir.⁵⁰ Böyle bir gayretin ortaya çıkmasındaki en önemli etkenlerinden birisi müctehid ve mukallidin tespitini yapabilmek, fakihlerin mezhep içerisindeki konumunu belirleyebilmek ve müftünün fetvâ verirken veya görüş beyan ederken mezhep içerisindeki hiyerarşik yapıyı göz önünde bulundurmasını sağlamaktır.

İmâmü'l-Haremeyn Abdülmelik el-Cüveynî'nin fakihlerin sınıflandırılmasına yönelik yaptığı tasnif, bu alanın ilk örneği sayılabilir.⁵¹ Cüveynî, *el-Gıyâsî* isimli eserinde fukahâyı üç mertebeye ayırmıştır; birinci mertebede «şeriatı yüklenen ve onu bağımsız bir şekilde taşıyanlar», ikinci mertebede «geçmiş imamlardan sahih olan mezhep görüşlerini nakledenler» üçüncü mertebede ise "müctehidlerin görüşlerini ve mezhebin yerleşik hükümlerini nakleden» fakihler yer almaktadır.⁵² Fukaha tasnifi konusunda İbnü's- Salâh'ın ortaya koymuş olduğu beşli tasnif, bu alanda yapılan en önemli çalışmalardan biri kabul edilir. İbnü's- Salâh'ın yapmış olduğu bu tasnif her ne kadar Nevevî (ö. 676/1277), İbn Hamdân (ö. 695/1295) ve İbn Kayyim el-Cevziyye (751/1350) gibi âlimler tarafından bazı değişikliklere tabi tutulsa da temelde İbnü's-Salâh'ın ortaya koymuş olduğu tasnif muhafaza edilmiştir.⁵³ İbnü's-Salâh başlangıç itibariyle fukahayı bağımsız ve bağımsız olmayan müctehid olarak iki kısma ayırmış, bağımsız olmayan müctehidler de kendi içerisinde dört farklı kategoriye ayırmıştır.⁵⁴

Birinci kategoride mezhep imamını taklid etmeyen fakat ictihatta onun usûl ve yöntemini benimseyenler

İkinci kategoride, mezhep imamının koyduğu usûl ve kurallar dışına çıkmayan ancak tahrir yapabileme kabiliyetine sahip olanlar

Üçüncü kategoride, fıkıh derinliği ve melekeseine sahip olmasına rağmen, mezhep imamlarının seviyesine çıkamamış, imamların görüşleri arasında sahihi zayıfından ayırt edebilecek konumda olanlar

Dördüncü kategoride ise mezhep içi fikhî görüşleri anlayarak ezberleyen ve nakledenler yer alır.

Maliki mezhebinin önemli fakihlerinden İbn Rüşd el-Ced ve Şehabeddîn el-Karâfî (684/1285) fikhî istidlâl tabakâtına yönelik yaptıkları tasnifte fakihleri kendi içlerinde üç kısma ayırmışlardır. İbn Rüşd el-Ced'in yapmış olduğu tasnif şöyle özetlenebilir:

50 Eyyüp Said Kaya, *Mezheplerin Teşekkülünden Sonra Fikhî İstidlâl* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001), 33.

51 Eyyüp Said Kaya, «Tabakâtü'l-Fıkıh», *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/292–294.

52 İmâmü'l-Haremeyn Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî, *Gıyasü'l-ümem fî't-tiyâsî'z-zulem* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003), 178–192.

53 Kaya, «Tabakâtü'l-Fıkıh», 39/292–294.

54 Ebû Amr Takıyyüddin Os mân İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî ve'l-müsteftî*, thk. Muva ffak b. Abdullah b. Abdülkâdir, (Beyrut: Âlamü'l-Kütüb, 1986), 86–101.

- 1- Birinci tabakada Maliki mezhebinin doğruluğunu kabul eden ve herhangi bir delile ihtiyaç duymaksızın mezhebin görüşlerini taklid edenler yer alır. Bunlar fakihlerin ortaya koymuş olduğu görüşlerin maksatlarını anlamaksızın sadece görüşleri ezberler ve naklederler. Ayrıca görüşler konusunda doğru ve yanlış ayırt etmek gibi bir gayretleri de yoktur.⁵⁵
- 2- İkinci tabakada Maliki mezhebinin görüşlerini, ortaya koymuş oldukları usûl ve kâidelerin doğruluğunu kabul eden ve fikhî meselelerde İmam Malik ve ashabının görüşlerini ezberleyenler yer alır. Bu grup içerisinde kabul edilenler mezhepte ortaya konan görüşlerin maksat ve manalarını anlayabildikleri gibi doğruyu yanlıştan ayırt edebilecek kabiliyete sahiptirler. Ancak bu grupta yer alan fakihler fer'i meseleleri usûle kıyas edebilecek ictihadi seviyede değildirler.⁵⁶
- 3- Üçüncü tabakada yer alan fakihlerin ikinci tabakadaki fakihlerden farkı fer'i meseleleri usûle kıyas edebilecek ictihadi kabiliyet ve seviyeye sahip olmalarıdır.⁵⁷

Karâfi'nin fukahanın tasnifine yönelik yapmış olduğu değerlendirme İbn Rüşd el-Ced'in yapmış olduğu tasnifle bazı noktalarda paralellik arz etse de farklılık arz ettiği noktalar da vardır.⁵⁸

Muasir âlimlerden Muhammed Ebû Zehre (ö. 1974) ise fakihleri kendi içerisinde yedi tabakaya ayırmaktadır. O, bu tabakalardan ilk dördünün müctehid sayıldığını; geriye kalanların ise ictihad derecesine ulaşmamış mukallidler olduğunu belirtir. Ortaya koymuş olduğu tasnif kısaca şöyledir:⁵⁹

- 1- Şeriatte Müctehidler: Bunlar müstakil müctehidler olup, ilk tabakayı teşkil ederler. Bu tabakada yer alan fakihlerin ictihad konusunda gerekli olan bütün şartları taşımaları gerekir.
- 2- Müntesib Müctehidler: Hüküm çıkarmada imamının usûlüne uyar, fûrûda ise ona muhalefet ederler.
- 3- Mezhepde Müctehidler: Usûl ve fûrûda mezhep imamına muhalefet etmezler.
- 4- Tercih Yapan Müctehidler: Üçüncü tabakadaki müctehidler tespit etmiş olduğu tercih esaslarına dayanarak görüşler arasında tercih de bulunan fakihlerin yer aldığı tabakadır.

55 Ebü'l-Velid Muhammed İbn Rüşd, *Fetâvâ İbn Rüşd*, thk. Muhtâr b. et-Tâhir et-Telilî (Beirut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1987), 3/1500-1501.

56 İbn Rüşd, *Fetâvâ İbn Rüşd*, 3/1501-1502.

57 İbn Rüşd, *Fetâvâ İbn Rüşd*, 3/1501-1502.

58 Konu hakkında detaylı bilgi için bakınız: Ebü'l-Abbas Şihâbüddin Ahmed b. İdris el-Karâfi, *Envârü'l-burûk fi envâ'i'l-furûk* (Kuveyt: Dârü'n-Nevâdir, ts.), 107-110.

59 Muhammed Ebû Zehre, *Usûlü'l-Fikh* (İstanbul: Tebliğ Yayınları, ts.), 389-399.

- 5- İstidlal Yapan Müctehidler: Bu tabakada yer alanlar görüş ve rivayetleri karşılaştırıp «bu görüş kıyasa daha uygun» «şu görüş rivayet bakımından daha sahih veya delil açısından daha kuvvetlidir» şeklinde açıklamada bulunurlar.
- 6- Hafızlar Tabakası: Bu tabakada yer alanlar mukallid olup, öncekilerin tercihlerini bilmede hüccet sayılırlar.
- 7- Mukallidler: En alt seviyedeki fakihlerin tabakasıdır. Bunlar görüş ve rivayetler arasında tercihte bulunamamalarına rağmen, fakihlerin kitaplarını anlayabilirler.

Muhammed Ebû Zehre *Usûlü'l-fıkh* isimli eserinde her ne kadar yedili bir tasnif yer verse de *Ebû Hanîfe; hayâtühü ve asruhü* isimli eserinde fakihleri mutlak müctehid, tahrîc, tercih ve temyiz ehli olarak dört kategoriye ayırır.⁶⁰

Hanefi mezhebinde fakihlerin bilgi açısından tasnif edilmesi tam olarak ne zaman başladığı bilinmese de ilk düzenli ve sistematik tasnifin İbn Kemal Paşa tarafından yapıldığı ve ondan sonra gelen birçok Hanefi fakihin de bu tasnifte büyük ölçüde ona tâbi olduğu bilinmektedir. İbn Kemal Paşa'nın tasnifi son dönem Hanefi âlimleri tarafından ağır bir şekilde eleştirilmiş ve ona alternatif farklı tasnifler de yapılmıştır. Hanefilerin bilgi açısından fakihlerin tasnifine yönelik yapmış oldukları çalışmalar bir alt başlıkta müstakil olarak ele alınacağı için bu bölümde aktarılmamıştır.

2.1. Hanefi Mezhebinde Fukaha Tasnifi

Hanefi usûl kaynakları incelendiğinde ilk dönemlerde fakihler arasında sistematik bir taksime gidilmediği daha çok ictihad ve taklid bağlamında ulemanın kendi içerisinde müctehid ve mukallid olup olmaması açısından bir ayrıma tâbi tutulduğu görülür. Böyle bir ayrıma giden Cessâs (ö. 370/981) ictihad ve taklid bağlamında insanları müctehid ve ictihad ehli olmayan ammiler diye iki kısma ayırmıştır. Ona göre müctehid olmayanlar, müctehidi taklid edebileceği gibi müctehid de kendisinden daha üstün olan başka bir müctehidi taklid edebilir.⁶¹ Debûsî (ö. 430/1039), Semerkandî (ö.539/1144) ve Neseî (ö. 710/1310) gibi âlimler de eserlerinde taklid konusuna yer vermiş bir nevi insanları müctehid ve mukallid olarak iki kısma ayırmışlardır.⁶²

Molla Fenârî (ö. 834/1431) ve Molla Hüsrev (ö. 885/1480) gibi âlimler ise müctehidler bir imama bağlı olup olmaması açısından değerlendirmiş; herhangi

60 Muhammed Ebû Zehre, *el-İmâm Ebû Hanîfe; hayâtühü ve asruhü* (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, ts.), 385–389.

61 Ebû Bekr er-Râzî el-Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, thk. Uceyl Câsim en-Neşemî (Kuveyt: ts), 4/281–282.

62 Ebû Zeyd Abdullâh b. Ömer b. İsâ ed-Debûsî, *Takvîmü'l-edille fi'l-usûl*, thk. Halîl Muhyiddîn el-Meys (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001), 391; Alâeddîn es-Semerkindî, *Mizânü'l-usûl fi netâ'ici'l-'ukûl*, (Kahire: Mektebetü Dâri't-Türâs, 1997), 676; Ebû'l-Berekât en- Neseî, *Keşfü'l-esrâr fi Şerhi Menâri'l-envâr*, (Nurü'l-envâr'la birlikte), (İstanbul: İhsan Kitapevi, 1986), 2/99.

bir imama bağlı olmayan müctehidi mutlak müctehid, bir mezhebe ve imama bağlı olan müctehidi ise mukayyed müctehid olarak nitelendirmişlerdir.⁶³ İbnü'l-Hümmam (ö. 861/1457), İbn Nüceym (970/1563) ve İbn Abdüşşekûr (1119/1707) gibi âlimler ise eserlerinde ikili bir tasnife yer vermişlerdir. Her konuda ictihad edebilen âlimlerin mutlak müctehid, bazı konularda ictihad edebilenlerin ise müctehid fi'l-ba'z veya müctehid fi'l-hükm olarak nitelendirildiğini ifade etmişlerdir.⁶⁴

Bazı fakihler Hanefi ulemasını yaşamış oldukları dönemlere göre tasnif etmeye gayret göstermiş bunun bir sonucu olarak da fukahayı «selef», «halef» ve «müteahhîrûn» şeklinde üç kısma ayırmışlardır.⁶⁵ Hanefi mezhebinde böyle bir taksimde bulunan âlimlerin başında Hüsâmüddîn el-Hüseyn b. Ali es-Siğnâkî (ö. 714/1314) ve Abdünnebi b. Abdürresûl Ahmed en-Nekrî gelmektedir.⁶⁶ Fuka-ha arasında yaptıkları «selef», «halef» ve «müteahhîrûn» taksimde bazı tabakada bulunan fakihler farklılık arz ettiği gibi her bir tabakanın bidayeti ve nihyeti konusunda da bir fikir birlikteliği söz konusu değildir.

Siğnâkî'nin yapmış olduğu taksimat incelendiğinde selefle sahabe, tabiün, Ebû Hanife, Ebû Yûsuf ve Muhammed eş-Şeybânî'yi kast ettiği, halefi seleften sonra gelenler olarak nitelendirdiği, müteahhîrûnu ise haleften sonraki ulema olduğunu belirttiği görülür.⁶⁷ Ne var ki Siğnâkî'nin yapmış olduğu bu taksimatla halef ve müteahhîrûn ulemasının bidayet ve nihayetini tespit etmek mümkün olmadığı gibi hangi tabakada hangi fakihlerin yer aldığını belirlemek de mümkün değildir. Ahmed en-Nekrî'nin yapmış olduğu taksimat incelendiğinde ise selefle Ebû Hanife ve İmameyn'i kast ettiği; halef döneminin Şemsüleimme el-Halvânî'nin (ö. 452/1060) vefatına kadar olan bir dönemi kapsadığı; müteahhîrûn döneminin ise Hafızüddîn Muhammed el-Buhârî'ye (ö. 693/1294) kadar uzandığı görülür.⁶⁸

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşılacağı üzere fakihlerin tasnifi konusunda bir fikir birlikteliğinden bahsetmek mümkün değildir. Hanefi mezhebinde bazı ağır

63 Muhammed b. Hamza Molla Fenârî, *Fusûlü'l-bedâiy'* (İstanbul: Şeyh Yahyâ Efendi Matbaası, 1289), 2/416; Muhammed b. Ferâmuz Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-usûl* (İzmir'inin hâşiyesi ile birlikte), (İstanbul: Matbaatü'l-Hacc Muhammed Efendi el-Bosnevî, 1285), 2/467.

64 Kemâlüddîn İbnü'l-Hümmam, *et-Tahrîr fi usûli'l-fikh*, thk. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer, (*et-Tahrîr ve't-Tahbîr* içinde), (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1999), 3/371–373, 435–438; İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrahim, *Fethu'l-Gaffâr bi Şerhi'l-Menâr el-Ma'rûf bi Miskâti'l-Envâr fi Usûli'l-Menâr*, (Mısır: Şirketü Mektebe, 1936), 3/39; İbn Abdüşşekûr Muhibbullah, *Müsellemû's-Sübût*, (Gazalî'nin *el-Mustasfâ*'sıyla birlikte basılan *Fevâihu'r-Rahamût* içinde), (Beirut: Dâru'l-Erkam, ts.), 2/599, 602.

65 Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 241; Muhammed Kemalüddîn Ahmed er-Râsîdî, *el-Misbâh fi rasmî'l-müftî ve menâhici'l-ifât*, (Karaçi: Mektebetü Dâri'l-Ulûm, 1998), 1/258; Eyyüp Said Kaya, *Hanefi Mezhebinde Nevâzil Literatürünün Doğuşu ve Ebû'l-Leys es-Semerkandî'nin Kitâbü'n-nevâzili*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996), 39–40.

66 Hüsâmüddîn el-Hüseyn b. Ali es-Siğnâkî, *el-Kâfi Şerhu'l-Pezdevî*, thk. Fahrüddîn Seyyid Muhammed Kânî (Riyad: Mektebûr-rûşd, 2001), 4/1743; Abdünnebi b. Abdürresûl Ahmed en-Nekrî, *Düstürü'l-Ulemâ ev Câmîu'l-Ulûm fi Istilahâti'l-ifunûn*, (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2000), 2/129.

67 Siğnâkî, *el-Kâfi Şerhu'l-Pezdevî*, 4/1743.

68 Ahmed en-Nekrî, *Düstürü'l-Ulemâ*, 2/129.

eleştiriler olsa bile tabakâtü'l-fukahâ konusunda ilk sistematik ve düzenli tasnif İbn Kemal Paşa'nın⁶⁹ yaptığı tasniftir. Bu tasnif kısaca şöyledir:⁷⁰

- 1- Dinde müctehid olanlar: Usûl kaidelerini koyan, şer'î delillerden hareketle hüküm istinbat edebilen ne fûrûda ne de usûlde başkasını taklid etmeyen müctehidler. Dört mezhep imamı ve onların usûlü üzerine hareket eden müctehidler gibi.
- 2- Mezhepte müctehid olanlar: Ebû Hanîfe'nin belirlediği kaideler gereğince şer'î delillerden hüküm ortaya koyabilen müctehidlerdir. Bunlar bazı fer'î meselelerde Ebû Hanîfe'ye muhalefet etseler de usûlde onu taklid ederler. Ebû Yûsuf, Muhammed ve Züfer gibi.
- 3- Meselede müctehid olanlar: Hakkında mezhep imamları tarafından hiçbir rivayetin bulunmadığı meselelerde ichtihad edebilen Hassâf (ö. 261/875), Tahâvî (ö. 321/933), Kerhî (ö. 340/952), Halvânî (ö. 452/1060), Serahsî (483/1090) ve Kâdîhân (592/1196) gibi âlimlerin yer aldığı tabakadır.
- 4- Tahrîc Yapanlar: Cessâs (ö.370/981) ve onun gibi âlimler bu kategoride yer alır. Bunlar esas itibarıyla mukallidirdirler. Usûl ve kaynaklara ait derin bilgilerinden dolayı mezhep imamı veya onun müctehid talebelerinden nakledilen iki yönü olan mücmel görüş ile iki manaya gelen kapalı bir hüküm usûl kâidelerine bakarak ve fûrûdaki emsallerine benzeterek hüküm ortaya koyabilir ve açıklamada bulunabilirler.
- 5- Tercih Yapanlar: Kudûrî (ö. 428/1037) ve Mergînânî (ö. 593/1197) gibi âlimlerin yer aldığı tabakadır. Bu kategoride yer alan âlimler de mukallidlerden sayılır. Bunlar «bu daha sahih», «bu kıyasa daha uygun», «bu rivayet yönünden daha açık», «»bu daha evlâ», «bu insanların maslahatına daha uygun» gibi ifadelerle rivayetler arasında tercih yaparak, bazı rivayetlerin diğerlerinden daha üstün olduğunu ortaya koyarlar.
- 6- Temyiz Yapanlar: İki görüş arasından «kuvvetli» ile «daha kuvvetli» olanı ve mezhepte «zâhirü'r-rivâye» ile nâdirü'r-rivâye» meselelerini birbirlerinden ayırt edebilen mukallid âlimlerin yer aldığı kategoridir. Bu gruba Hanefi mezhebinde dört kitap diye bilinen *Kenz*, *Muhtâr*, *Vikâye* ve *Mecmau'l-bayreyn* isimli eserlerin müellifleri girer. Bunlar reddedilmiş görüşleri ve zayıf rivayetleri naklederler.

69 İbn Kemal'in fakiherin tasnifine yönelik yazmış olduğu risâlenin yazılış gayesi şöyle ifade edilmiştir: İbn Kemal, Yavuz Sultan Selim'in (ö. 926/1520) talebi üzerine "Risâle fi Duhûli veledi'l-bint fi'l-Mevkûfi alâ evlâdi'l-evlâd" adlı bir risâle yazmıştır. Bu risâlenin yazılmasındaki gaye yaşamış olduğu toplumda yaygın olarak gerçekleştirilen farklı fetvâ ve uygulamalara neden olan "evlâdül-evlâd" diye kurulan aile vakıflarından kızların çocuklarının da yararlanıp yararlanamayacağı meselesinin çözüme kavuşturulması ve bu konuda görüş birlikteliğinin sağlanmaya çalışılmasıdır. İbn Kemal, bu risâlenin sonunda Hanefi fakiherini yedi sınıfa ayırarak bir tasnif ortaya koymuştur. Ahmet İnanır, *İbn Kemal'in Fetvaları İşığında Osmanlı'da İslâm Hukuku*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008), 78.

70 İbn Kemal, *Tabakâtü'l-fukahâ* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa, 1941), 55b-56a.

7- Mukallidler: Bunlar yukarıda belirtilenleri yapamayan zayıfla güçlüyü, sahihle sakimi, ayırt edemeyen, gece karanlığında buldukları her şeyi alan kimseler gibidirler. Bunlara uymak ve bunları taklid etmek uygun değildir.

İbn Kemal'in sistematüğini takip eden Kınalızâde (ö. 979/1572) fakihleri yedi tabakaya ayırmış ilk üç tabaka konusunda İbn Kemal'in tasnifine bazı ilaveler yapmış, diğer tabakaları aynen nakletmekle yetinmiştir.⁷¹ Fakihlerin tasnifi konusunda Kefevî'nin (ö. 990/1582) yapmış olduğu sınıflandırma İbn Kemal'in tasnifiyle paralellik arz etmektedir. Ancak Kefevî Hanefî fukahasını yedi kategoride değil, beş kategoride ele almış⁷² ve İbn Kemal'in tasnifinde yer alan bazı tabakalara da ilaveler yapmıştır.⁷³ İbn Âbidîn ise (ö. 1252/1836) İbn Kemal'in yapmış olduğu tasnifi değiştirmeksizin aynen nakletmiştir.⁷⁴

İbn Kemal'in yapmış olduğu tasnife tâbi olanlar olduğu gibi bu tasnifi doğru bulmayıp eleştirenler de olmuştur. İbn Kemal'in tasnifine en ağır eleştiriler ilk olarak Ebü'l Hasen Şihabüddîn el-Mercânî (ö. 1306/1889) tarafından yöneltilmiştir.⁷⁵ Mercânî'yle muasır olan Abdülhay el-Leknevî⁷⁶ (1304/1886) M. Zâhid el-Kevserî⁷⁷ (ö. 1952) ve Muhammed Ebü Zehre⁷⁸ (1974) gibi âlimler de bu tasnifi eleştirenlerdendir.⁷⁹

2.2. Şeyh Bedreddin'in Tabakâtü'l-Fukaha'daki Konumu

Yaptığımız araştırmada tespit edebildiğimiz kadarıyla Hanefî fukahasını bilgi istidlâli ve mezhepteki konularına göre farklı tasniflere tâbi tutan çalışmalarında Şeyh Bedreddin'e sarahaten herhangi bir atıf yapılmamıştır.⁸⁰ Bu bakımdan Şeyh Bedreddin'in fikhî istidlâl tabakâtı içerisindeki yer ve konumunun tespiti önem arz etmektedir. İbn Kemal'in tasnifi esas alındığında Şeyh Bedreddin'in din,

71 Kınalızâde Ali Efendi, *Tabakâtü'l-Hanefiyye*, thk. Muhi Helâl Serhâni (Bağdad: Divânü'l-Vakf, 2005), 1/146–159.

72 Kefevî yapmış olduğu tasnifte, İbn Kemal'in tasnifinde zikrettiği birinci ve yedinci tabakaya yer vermemiştir. Kefevî, zikrettiği beş tabakanın dışında kalanları ilmi yönden eksik avam olarak nitelendirmektedir. Kefevî Mahmûd b. Süleyman, *Ketâ'ibü a'lâmi'l-ahyâr min fukahâ'i mezhebi'n-Nu'mâni'l-muhtâr*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, 630), 3a-b.

73 Kefevî, *Ketâ'ibü a'lâmi'l-ahyâr* (Halet Efendi, 630), 3a-4a.

74 İbn Âbidîn Muhammed Emin, 'Ukûdü resmi'l-müftî (Mecmû'atü resâ'ili İbn Âbidîn içinde), (Beyrut: ts.), 1/11–13.

75 Ebü'l Hasen Şihabüddîn el-Mercânî, *Nâzüretü'l-hak fi farziyeti'l-îşâ' ve in lem yegibi'ş-şafak* thk. Orhan Ençakar/ Abdülkadir Yılmaz, (By.: Dâru'l-Hikme, 2012), 192–214.

76 Abdülhay el-Leknevî, 'Umdetü'r-rî'âye fi halli Şerhi'l-Vikâye, thk. Salâh Muhammed Ebü'l-Hac (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2009), 1/33–39.

77 Muhammed Zâhid el-Kevserî, *Hüsni't-tekâdî fi sireti'l-İmâm Ebi Yusüf el-Kâdî* (Kahire: Dâru'l-Envar, 1948), 83–94.

78 Muhammed Ebü Zehre, *el-İmâm Ebü Hanîfe*, 384–389.

79 Fukahâ tasnifinde İbn Kemal Paşa'yı eleştirenler hakkında detaylı bilgi için bakınız: Muharrem Önder, «Hanefî Mezhebinde Fukahânın Bilgi Yönünden Tasnifi», *IV. Şeyh Şa'ban-ı Veli Sempozyumu (Hanefîlik-Mâturidilik)*, ed. Cengiz Çuhadar vd. (Kastamonu: Kastamonu Yayınları, 2017), 1/623–627; Ahmed İnanır, "İbn Kemal'in Tabakâtü'l-Fukahâsi ve Değerlendirmesi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37 (Erzurum: 2012), 77–81.

80 İbn Kemal, *Tabakâtü'l-fukahâ* (Şehit Ali Paşa, 1941), 55b-56a; Kınalızâde Ali Efendi, *Tabakâtü'l-Hanefiyye*, 1/146–155; Kefevî, *Ketâ'ibü a'lâmi'l-ahyâr* (Halet Efendi, 630), 3a-4a; Şâh Veliyyullah Dihlevî, 'İkdü'l-cid fi ahkâmî'l-ictihâd ve't-taklîd, thk. Muhammed Ali el-Eserî (Şârîka: Dâru'l-Feth, 1995), 23–24, 47; İbn Âbidîn, 'Ukûdü resmi'l-müftî (Mecmû'atü resâ'ili İbn Âbidîn içinde), 1/11–13; Ahmed b. Muhammed Nasruddîn en-Nikîb, *el-Mezhebü'l-Hanefî* (Riyad: Mektebû'r-rüşd, 2001), 1/193–194; Muhammed Ebü Zehre, *Usûlü'l-Fikh*, 389–399.

mezhep ve meselede müctehid olmadığı çıkarımında bulunmak yanlış olmaz. Ancak Şeyh Bedreddin'in tahrîc ve tercihleriyle daha çok ön plana çıktığı dikkate alınırsa yapmış olduğu tahrîc ve tercihlerinin tespit edilmesi gerekir. Bütün görüşlerine yer vermek mümkün olmasa da en azından tahrîc ve tercihlerine yönelik bazı meselelere işaret edilmeli ve bu konudaki görüşlerine atıfta bulunulmalıdır. Bu çalışmada Şeyh Bedreddin'in tahrîc ve tercihlerinin tespiti için fikhî eserleri içerisinde önemli bir konuma sahip olan *Câmiu'l-Fusûleyn* ve *Teshîl* isimli eserleri üzerine yoğunlaşmıştır. Fıkıh alanındaki ilk eseri olan *Letâifu'l-İşârât*'ın ana metninin kendi şerhi olan *Teshîl*'de muhafaza edilmesi ve konuların daha detaylı ele alınmasına binaen *Letâifu'l-İşârât*'a müracaat etme gereği hissedilmemiştir. Şeyh Bedreddin'in ortaya koymuş olduğu görüşler incelendiğinde görüşlerinin bir kısmı tahrîce dönük olsa da büyük çoğunluğu tercihe yöneliktir. Şeyh Bedreddin'in tahrîc ve tercihe yönelik görüşleri şu başlıklar altında ele alınacaktır:

1- Şeyh Bedreddin'in Tercihleri

1.1- Mezhep içi tercihleri

1.1.1- Müftâ bih görüşlere yönelik tercihleri

1.1.2- Sahih, esah, zâhir, ezhâr, evlâ ve eşbeh görüşlere yönelik tercihleri

1.2- Mezhep dışı tercihleri

2- Şeyh Bedreddin'in tahrîc kapsamında değerlendirilen görüşleri.

2.2.1. Şeyh Bedreddin'in Tercihleri

Tercih kavramını fıkıh usulünde deliller, fıkihta ise ispat vasıtaları arasında teâruz bulunduğu bir tarafı destekleyen bir emareye dayanarak, onu diğerine üstün tutmak anlamına gelen terim olarak tanımlayabiliriz.⁸¹ Tercih edilen delil ve ispat vasıtasına «râcih», terkedilene «mercûh», aynı konudaki farklı görüşler arasında tercih yapabilme kudretine sahip olan fakihlere ise «ashâbü't-tercih» denir.⁸² Herhangi bir araştırma yapmaksızın farklı görüşlerden birini diğerine tercih etmek veya onunla fetvâ vermek uygun değildir. Görüşler veya fetvâlar arasında çelişkiler söz konusu olduğunda görüşler arasında tercihte bulunacak fakihin müctehid veya en azından alanında uzman bir müttebî olması gerekir.

Mudakkik bir fakih olan Şeyh Bedreddin'in tercihleri mezhep içi ve mezhep dışı tercihleri olmak üzere iki ana başlık altında incelenecektir.

81 Şemsüleimme es-Serahsi, *el-Usûlü-s-Serahsi*, neşr. Ebu'l Vefâ el-Efgâni (İstanbul: 1990); 2/ 249–250; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye ve İstihâti Fikhiyye Kâmûsu* (İstanbul: Bilmen Basım ve Yayınevi, 1985), 1/38.

82 Şükrü Özen, "Tercih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/484–487; M. Esat Kılıçer, «Ashâbü't-Tercih», *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/471.

2.2.1.1. Mezhep İçi Tercihleri

Mezhep içi tercihten kasıt bir meselede mezhep imamları ve talebelerinden kesin olarak geldiği bilinen farklı görüşler arasından birisini seçmek demektir. Bu tercih, mezhep imamının önce vermiş olduğu hüküm veya fetvâdan vazgeçerek aynı meselede farklı bir görüş belirtmesi şeklinde olabileceği gibi, mezhep imamıyla talebelerinin aynı konuda farklı görüşler benimsemeleri ve bu görüşler arasından herhangi birini seçmek şeklinde de olabilir. Mesela bir konuda Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve Muhammed'in görüşlerinden birini seçmek veya İmamı Şafîi'nin kavli kadimiyle kavli cedidi arasında bir tercihte bulunmak gibi.⁸³ Şeyh Bedreddin'in mezhep içi tercihlerine yönelik görüş ve tespitlerden bazıları şunlardır:

- 1- Şahitler bir hâkimin falanca hakkında şu kadar alacağına hükmettiğine şahitlik etmelerine rağmen, hâkim böyle bir hüküm vermediğini beyan ediyorsa, şahitliğin kabul edilmemesi gerekir. Hanefî mezhebinde zahir olan görüş budur. Ancak İmam Muhammed'den mezhebin zahir görüşün aksine şahitliğin geçerli olması gerektiğine dair bir görüş vardır. Şeyh Bedreddin yaşamış olduğu döneminin hâkimlerinin durumunu göz önünde bulundurarak İmam Muhammed'in görüşüyle fetva verilmesi gerektiğini belirtir.⁸⁴ Şeyh Bedreddin dönemin değişen şartlarını ve fesadü'z-zamanı dikkate alarak İmam Muhammed'in görüşünü tercih etmiştir.
- 2- Bir kimse alacağını tahsil etmek için bir başkasını vekil tayin etse, borçlu olan kişi de borcunu müvekkile ödediğini ispat etse, Ebû Hanîfe'ye göre bu kişinin beyyinesi kabul edilir. İmam Muhammed ve Ebû Yûsuf'a göre ise kişinin beyyinesi bekletilir ve müvekkilin gelmesi beklenir. Şeyh Bedreddin'e göre bu mesele de İmameyn'in görüşü daha kuvvetlidir. Çünkü gâib olanın gelmesi beklenmediği takdirde gâib adına, hüküm verme söz konusu olur. Bu ise uygun değildir.⁸⁵
- 3- Bir koyun gasb edildikten sonra semizlese ve değeri artsa daha sonra gasb eden kişinin yanında itlaf olsa Ebû Hanîfe'ye göre koyunun gasb edildiği günkü değeri esas alınır ve gâsıb bu bedeli tazmin etmekle sorumlu tutulur. İmameyn'e göre mal sahibi, koyunun gasb edildiği günkü değerini tazmin ettirebileceği gibi itlaf edildiği günkü değerini de talep edebilir. Şeyh Bedreddin göre tazmin konusunda mal sahibine muhayerlik hakkı-

83 Gedik, *Câmiu'l-Fusûleyn İsimli Eseri Işığında Şeyh Bedreddin'in Fikhi Görüşleri*,202; Mezhep içi tercih konusunda yapılan farklı tanımlar için bakınız: Seyit Mehmed Uğur, *Hanefî Mezhebinde Mezhep İçi Tercih ve Usûlü*, (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 23–28.

84 Bedreddin Simâvî, *Câmiu'l-Fusûleyn* (Halet Efendi, 119), 17a; Merginânî dönemin şartları ve kadınların tutum ve davranışlarının değişmesine binaen meşayıhtan bazılarının İmam Muhammed'den gelen bu rivayeti güzel gördüklerini belirtir. Burhâneddin el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedâ*, thk. Abdülhay el-Leknevî (Karachi: Mektebetü'l-bûşrâ, 2011), 5/395–396.

85 Bedreddin Simâvî, *Câmiu'l-Fusûleyn* (Halet Efendi, 119), 36a-b.

nı tanınmak daha uygundur.⁸⁶ Şeyh Bedreddin bu görüşüyle İmameyn'in görüşünün daha isabetli olduğunu düşünmektedir.

- 4- İmam Züfer'in aksine bize (Hanefilere) göre karşılıklı rıza veya hâkim kararıyla bedelini ödemedikçe gâsıbın, gasp edilen maldan istifade etmesi mubah değildir.⁸⁷
- 5- Boşanma gerçekleşikten sonra kız çocuğunun bakımı (hidâne hakkı)⁸⁸ anneye veya yokluğunda anneanneye verilmişse kız çocuğu hayız gördüğünde bu hak sona erer. Buluğa erdiğinde babası, kızını yanına alır. Mezhepte zahir olan görüş budur. Ancak İmam Muhammed'den nakledilen bir görüşe göre, kız çocuğu fiziki olarak kendisine şehvet duyulacak bir duruma gelmişse; hayız görmesini beklemeksizin anne veya nineye tanınan hidâne hakkı sona erer. Şeyh Bedreddin ahlaki bozulmadan dolayı itimad edilmesi gereken görüşün bu olduğunu belirtir. Sonuç olarak kız çocuğunun korunmaya ihtiyaç duyması ve babasının yanında daha güvende olmasına binaen, şehvet duyulacak bir yaşa ulaştığında annesinin yanından alınarak babasına verilmesi daha uygundur.⁸⁹
- 6- Ebû Hanîfe'ye göre şart muhayyerliğinde taraflardan birine üç günden fazla muhayyerlik hakkı tanımak akdi fâsîd kılar. Ebû Yusûf ve Muhammed'e göre ise zaman malum olduğu müddetçe taraflardan birine üç günden fazla muhayyerlik hakkı tanınabilir. Şeyh Bedreddin göre ihtiyaç durumunda üç günden daha fazla muhayyerlik hakkının tanınması tarafların maslahatına daha uygundur. Ona göre bu konuda sahih olan görüş de İmameyn'in kavlidir.⁹⁰

Şeyh Bedreddin'in mezhep içi tercihleri kapsamında müftâ bih görüşlere yönelik tercihleriyle, sahih, esah, ezhar, evlâ ve eşbeh görüşlere yönelik tercihlerine de değinilecektir.

2.2.1.1.1. Müftâ bih Görüşlere Yönelik Tercihleri

Müftâ bih görüşle herhangi bir hadise hakkında ortaya konulan çeşitli görüşlerden fetvâ için en uygun olan görüş kastedilir. Diğer bir ifadeyle müftâ bih⁹¹

86 Bedreddin Simâvî, *Câmiu'l-Fusûleyn* (Halet Efendi, 119), 312b-313a.

87 Bedreddin Simâvî, *Teshîl* (Damat İbrahim Paşa, 553), 217a-218a.

88 Hz. Peygamber'in (s.a.v.) «*Evlendiğin sürece sen çocuğun konusunda daha fazla hak sahibisin*» hadisi ve annenin daha şefkatli olmasından ötürü anne hidâne hakkı konusunda babaya göre daha önceliklidir. Ebû Dâvûd Süleyman es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Sâlih b. Abdülaziz b. Muhammed (Riyad: Dâru's-Selâm, 1999), «Talâk», 35.

89 Bedreddin Simâvî, *Teshîl* (Damat İbrahim Paşa, 553), 267a.

90 Bedreddin Simâvî, *Teshîl* (Damat İbrahim Paşa, 553), 46a.

91 Hanefilerde bir meselenin «müftâ bihliği»iği konusunda görüşleri ilk olarak bir araya toplayan eser Mehmed Fikhî el-Aynî'nin (ö. 1147/1735) *Ahvâlü'l-Müftî* isimli eseridir Mehmed Fikhî el-Aynî, *Ahvâlü'l-Müftî* (Mısır: Dâru'l-kütübü'l-kavmiyye, ts.)

olan görüş kendisine dayanılarak fetvâ verilen şer'î hükmü ifade eder.⁹² Hanefi bir fakih olan Şeyh Bedreddin mezhep içerisinde nadiren de olsa zâhirû'r-rivâyenin dışına çıkıp müftâ bih olan görüşün aksine görüşleri tercih etse de genellikle mezhepte müftâ bih olan görüşlere işaret eder ve fetvânın bu görüş üzerine olduğunu belirtir. Şeyh Bedreddin'in müftâ bih olan görüşleri tercih ettiğine yönelik örneklerden bazıları şunlardır:

- 1- Ebû Hanîfe'ye göre gayrimenkullerin vakfı sahih, menkullerinki ise bâtıldır. İmam Muhammed'e göre ise menkul de olsalar kitap, keser, balta, at, silah ve savaş aletleri gibi şeylerin vakfı caizdir. Kıyas örf sebebiyle terk edildiği için İmam Muhammed'in bu görüşü müftâ bih görüş kabul edilmiştir.⁹³
- 2- Ebû Yûsuf'a göre stoklanmasının halka zarar verdiği her mal için ihtikâr (karaborsa) hükümleri geçerlidir. Ebû Hanîfe ve Muhammed'e göre ise yalnızca gıda maddelerinin stoklanmasında karaborsa hükümleri geçerli olur. Genellikle gıda maddelerinin stoklanmasında yaygın bir zarar ortaya çıkmasına binaen, bu görüşle fetvâ verilir.⁹⁴
- 3- Babanın atadığı vasî, adil ve liyakat sahibi ise hâkimin onu azletmesi uygun olmaz. Zamanın hâkimlerinin ahlaki açıdan zaaflarına binaen bu hükümle fetvâ verilmelidir.⁹⁵
- 4- Muzâraa⁹⁶ akdi Ebû Hanîfe'ye göre bâtil iken, Ebû Yûsuf ve Muhammed'e göre caizdir. Mezhepte müftâ bih olan görüş İmameyn'in kavlidir.⁹⁷
- 5- Ebû Hanefiye göre kişi mazeretsiz olarak sadece burnu veya alnı üzerine secde ederse namazı kerahetle birlikte geçerli olur. İmameyn'e göre ise sadece burun üzerine yapılan secde geçersizdir. Fetvâ İmameyn'in kavline göredir.⁹⁸
- 6- Bir elbiseyi yıkamak ve kurutmakla görevlendirilen çamaşırcı elbiseyi kuruması için bir yere assa ve işçisini de elbiseyi beklemesi için görevlendirirse ancak işçisi görev esnasında uyusa ve elbisenin bir kısmının zarara uğradığı anlaşılrsa, oluşan zararın kim tarafından karşılanacağı ihtilaflıdır. İmameyn'e göre işçinin uyuduğu zaman dilimi içerisinde elbise zarara uğramışsa zararı işçi karşılar. Ancak elbisenin ne zaman zarara uğradığı bilinmiyorsa zararı karşılamak çamaşırcıya düşer. Ebû Hanîfe'ye göre ise çamaşırcının bilgi ve müdahalesi olmaksızın bir zarar oluşmuşsa çamaşır-

92 Ahmet Yaman, *Fetva Usûlü ve Âdâbı*, (İstanbul: İFAV, 2017), 20; Fahrettin Atar, «Fetva», *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/ 486.

93 Bedreddin Simâvî, *Teshîl* (Damat İbrahim Paşa, 553), 215a.

94 Bedreddin Simâvî, *Teshîl* (Damat İbrahim Paşa, 553), 339b.

95 Bedreddin Simâvî, *Câmiu'l-Fusûleyn* (Halet Efendi, 119), 249a.

96 Muzâraa, ortaya çıkacak ürünün bir kısmını alma karşılığında tarım yapmak üzere kurulan ortaklıktır. Bedreddin Simâvî, *Teshîl* (Damat İbrahim Paşa, 553), 2/324b.

97 Bedreddin Simâvî, *Teshîl* (Damat İbrahim Paşa, 553), 324b.

98 Bedreddin Simâvî, *Teshîl* (Damat İbrahim Paşa, 553), 25b.

cının tazmin sorumluluğunun olmaması gerekir. Mezhepte müftâ bih olan görüş Ebû Hanîfe'nin görüşüdür ve fetvâ da buna göredir.⁹⁹

- 7- İmam Muhammed'e göre hâkimler arasındaki yazışmalar ister gayrimenkul ister menkul isterse de kölelerle ilgili olsun tüm mallarda geçerlidir. Bu meselede müftâ bih olan görüş budur.¹⁰⁰

2.2.1.1.2. Sahih, Esah, Ezhar, Evlâ ve Eşbeh Görüşlere Yönelik Tercihleri

Konuyla ilgili örneklerle geçmeden önce şunun bilinmesi gerekir ki her görüş kuvvet açısından eşit değildir. Bazı istihlâhlarla ifade edilen görüşler diğerlerinden daha güçlü ve fetvaya daha uygun olan görüşü ifade edebilir.¹⁰¹ İbn Âbidin'in (ö. 1252/1836) *'Ukûdü resmi'l-müftî* isimli risâlesinde belirttiğine göre kendisinde «fetvâ» lafzı bulunan ifade, «sahih», «esah», «eşbeh», «ahvat» ve diğer lafızlarla ifade edilen görüşlerden daha kuvvetli olan görüşü belirtir. «Esah» «sahih»ten, «ehvat» «ihtiyat»tan, «ezhar» «zâhir»den, «asvab» tabiriyle ifade edilen görüş ise «savâb» tabiriyle ifade edilen görüşten daha kuvvetli olanı ifade eder.¹⁰² Şeyh Bedreddin'in esah, sahih, evlâ, ezhar ve eşbeh görüşlerin tespit ve tercihinine yönelik örneklerden bazıları şunlardır:

- 1- Bir peygambere inanan ve ehli kitap olan Sabiî kadınla evlenmek sahih iken, yıldıza tapan ve herhangi bir semavi kitaba inanmayan Sabiî kadınla evlenmek sahih değildir.¹⁰³
- 2- Kadının el, yüz ve ayakları hariç bütün bedenini örtmesi gerekir. Esah olan görüşe göre kadının ayakları avret kabul edilmez.¹⁰⁴
- 3- Rüşvet vererek kadınlık görevine gelen kimse kadı olamayacağı gibi verdiği hükümlerde geçerli değildir. Bu konuda sahih olan görüş budur.¹⁰⁵
- 4- Bir kadın evliliğinin devam ettiğine, koca da muhâlea yapıldığına dair bey-yine sunsa, muhâleaya dair beyyinenin kabul edilmesi gerekir. Evlâ olan görüş budur.¹⁰⁶
- 5- Taraflar arasında müşterek olan bir duvar yıkılsa ve ortaklardan birisi duvarı yeniden yapmak istese, diğer ortak buna karşı çıksa bakılır; şayet arazi

99 Bedreddin Simâvî, *Câmiu'l-Fusûleyn* (Halet Efendi, 119), 347a.

100 Bedreddin Simâvî, *Teshîl* (Damat İbrahim Paşa, 553), 313b.

101 Tercihle bulunurken veya görüş beyan ederken kullanılan istihlâhlar ve bunların derecelerine yönelik değerlendirmeler hakkında detaylı bilgi için bakınız: İbn Âbidin, *'Ukûdü resmi'l-müftî (Mecmû'atü resâ'ili İbn Âbidin içinde)*, 1/38-40; Muhammed Destinâî, *Risâle fi âdâbi'l-müftîn* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 3782), 46b; Mehmed Fikhî Efendi, *Risâle fi edebi'l-müftî*, nşr. Osman Şahin (Samsun: 2009), 60-72, 96-101; Muhammed Takî Osmâni, *Usûlü'l-iftâ ve âdâbüh*, (Dimeşk: Dâru'l-Kelâm, 2014), 187-188; Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye Kâmusu*, 8/256.

102 İbn Âbidin, *'Ukûdü resmi'l-müftî (Mecmû'atü resâ'ili İbn Âbidin içinde)*, 1/38.

103 Bedreddin Simâvî, *Teshîl* (Damat İbrahim Paşa, 553), 231b.

104 Bedreddin Simâvî, *Teshîl* (Damat İbrahim Paşa, 553), 21b.

105 Bedreddin Simâvî, *Câmiu'l-Fusûleyn* (Halet Efendi, 119), 13a.

106 Bedreddin Simâvî, *Câmiu'l-Fusûleyn* (Halet Efendi, 119), 90a.

geniş değilse bir görüşe göre karşı çıkan taraf duvarın yapılması konusunda mecbur edilemez, diğer bir görüşe göre ise mecbur edilir. Bu konuda eşbeh (en uygun) olan görüş karşı çıkanın yargı kararıyla mecbur tutulmasıdır.¹⁰⁷

- 6- Bir hâkim başka bir hâkimin görüşüne dayanarak herhangi bir mesele hakkında hüküm verse verdiği hüküm geçerli olur. Daha sonra o konu hakkında farklı bir görüşe sahip olsa bile ilk verdiği hükmü bozamaz. Ancak sonraki davalarda kendi görüşüyle amel eder. İmam Muhammed'in bu görüşü ezhar görüştür.¹⁰⁸
- 7- Bize göre (Hanefiler) sahih olan görüş köpeğin bizatihi necisu'l-ayn olduğu ve derisinin tabaklanmakla temizlenemeyeceğidir.¹⁰⁹

2.2.1.2. Mezhep Dışı Tercihleri

Şeyh Bedreddin'in diğer mezheplerin görüşlerini tercih ettiği yerlerden bazıları şunlardır:

- 1- Zekât verilecek malda nisabın şart olduğu konusunda mezhepler arasında herhangi bir ihtilaf yoktur. Ancak barınakları, damızlıkları, yemleri, süt toplama ve su içme kapları, meraları ve çobanları bir olan ortaklaşa bakılan saime hayvanların zekâtı konusunda Şafiî ve Hanefî mezhebi arasında görüş ayrılığı vardır. Hanefî mezhebine göre yukarıda belirtilen şeyleri müşterek kullanan ortaklardan her birinin sahip olduğu saime hayvanlar, tek başlarına nisaba ulaşmıyorsa ortaklardan hiçbirinin zekât ödemesi gerekmez. Şafiîlerin görüşü ise buna muhaliftir. Onlara göre toplam hayvan sayısı nisaba ulaşmıyorsa zekâtın verilmesi gerekir. Örneğin yukarıda sayılan hususları müşterek olan her bir ortağın yirmi beş koyunu olacak olsa Hanefilere göre ortaklardan hiçbirinin zekât ödemesi gerekmez. Şafiîlere göre ise koyunların toplam sayısı nisaba ulaştığı için zekâtın verilmesi gerekir.¹¹⁰ Hanefilerin bu konudaki delili Hz. Peygamber'in (a.s.) «Zekât korkusuyla ayrı olanlar birleştirilmez, bir olanlar ayrılmaz»¹¹¹ hadisidir. Hanefilere göre hadiste geçen "bir olan ayrılmaz" ifadesinin manası, bütün olan bir şeyin parçalara bölünerek ayrı ayrı değerlendirilemeyeceğidir. Örneğin

107 Bedreddin Simâvî, *Câmiu'l-Fusûleyn* (Halet Efendi, 119), 422b.

108 Bedreddin Simâvî, *Câmiu'l-Fusûleyn* (Halet Efendi, 119), 18a.

109 Bedreddin Simâvî, *Teshîl* (Damat İbrahim Paşa, 553), 8a.

110 Kâsânî tarafından bu konu ele alınmış ve iki örnek üzerinden mesele şöyle izah edilmiştir: "Aynı meralarda kesen koyunu olan kişinin sadece bir koyunu zekât olarak vermesi gerekir. Zekât memuru seksen koyunu kırkar olacak şekilde farklı iki kişiye aitmiş gibi değerlendiremez. Aynı kişiye ait olan bu koyunları zekât memurunun ayırmaya hakkı yoktur. Farklı meralarda yirmişer koyunu olan kişinin toplamda kırk koyunu olduğu için zekât vermesi gerekir. Zekât vermeme için koyunlarının arasını ayırması caiz olmaz. Alâüddin Ebû Bekr b. Mes'ûd el-Kâsânî, *Bedâ'î' us-sanâ'î' fi tertîbiş-şerâ'î'* (Beyrut: 1976), 2/124; Ebû'l-Hasen el-Mâverdi, *el-Hâvî'l-kebir*, thk. Muhammed Muavvaz – Ahmed Abdülmevcûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994), 3/136–151.

111 لا يجمع بين متفرق ولا يفرق بين مجتمع خشية الصدقة) Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *Sahihü'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru Ibn Kesîr, 2002), «Zekât», 34 (No.1450).

zekât memuru iki koyun zekât almak için seksen koyunu olan bir kimsenin koyunlarını kırk kırk şeklinde ikiye bölemez. Onlara göre Hz. Peygamber'in (a.s.) "bir olan ayrılmaz» hadisinin işaret ettiği mana budur. Şafiîler ise "bir olan ayrılmaz» hadisini mera, yem, su içme yeri vd. hususlarda ortak olanların zekât konusunda da ayrılmamaları gerektiği şeklinde yorumlarlar. Bu meselede Hanefiler hadisin ilk kısmıyla amel ederken, Şafiîler ikinci kısmını delil olarak kullanırlar.¹¹²

Şeyh Bedreddin'e göre yukarıda zikredilen hadisin Şafiîlerin görüşüne delaleti daha açıktır. Ayrıca hadiste geçen "zekât korkusuyla" ifadesi Şafiîlerin görüşünü desteklediği gibi, Hanefilerin yorumunu da reddetmektedir. Hadiste geçen "ayrı olan birleştirilmez» ifadesi de Hanefilerin aleyhinedir.¹¹³ Şeyh Bedreddin'in yapmış olduğu bu açıklamalar kendi görüşünün Şafiî mezhebinin görüşü doğrultusunda olduğunu göstermektedir. O, bu konuda Şafiîlerin delil ve açıklamalarını daha isabetli görmektedir.

- 2- Şeyh Bedreddin'in diğer mezheplerin görüşünü daha güçlü gördüğü yerlerden birisi de süt hısımlığı (râda') meselesidir. Hanefilere göre süt emme müddeti içerisinde mutlak bir emmeyle süt hısımlığı gerçekleşir. Diğer mezheplerin aksine beş tam emmenin gerçekleşmesi şart değildir. Şafiî ve Hanbelilere göre süt hısımlığının oluşabilmesi için beş tam emmenin gerçekleşmesi ve çocuğun emmeyi doyduktan sonra kendiliğinden bırakması gerekir. Onların bu konudaki delili Hz. Peygamber'in (a.s.) «Çocuğun bir iki defa emmesiyle, kadının bir iki defa emzirmesiyle haramlık oluşmaz»¹¹⁴ hadisidir. Hz. Aişe (r.a.) validemizden nakledilen şu hadis de onların bu konudaki görüşünü desteklemektedir. «Beş belirli emme haram kılar...»¹¹⁵ Şeyh Bedreddin'e göre Şafiîlerin delil olarak kullandığı hadisle Hanefilerin görüşü nefyedilmiş, Hz. Aişe'nin (r.a.) rivayetiyle de Şafiîlerin görüşü desteklenmiştir.¹¹⁶ Şeyh Bedreddin'e göre süt hısımlığı konusunda Şafiî ve Hanbelilerin delilleri Hanefilere göre daha kuvvetlidir.
- 3- Hanefilerde zâhirü'r-rivâye olarak nakledilen görüşe göre bir hâkim, herhangi bir mesele hakkında kendi şahsi bilgisine dayanarak hüküm verebilir. İmam Şafiî'den nakledilen bir görüşe göre hâkimin şahsi bilgisine dayanarak verdiği hüküm geçersizdir. İmam Mâlik de hâkimin şahsi bilgisinin hükme mesnet teşkil etmeyeceğini düşünmektedir.¹¹⁷ Şeyh Bedreddin yaşamış olduğu dönemdeki hâkimlerin durumlarına işaret ederek,

112 Bedreddin Simâvî, *Teshîl* (Damat İbrahim Paşa, 553), 42a.

113 Bedreddin Simâvî, *Teshîl* (Damat İbrahim Paşa, 553), 42a.

114 Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *Sahîh-i Müslim*, thk. Ebü Kuteybe Nazar b. Muhammed el-Fâriyâbî (Dârü't-Tayyibe, 2006) «Râda», 17.

115 Müslim, «Râda», 24–25.

116 Bedreddin Simâvî, *Teshîl* (Damat İbrahim Paşa, 553), 242b.

117 Bedreddin Simâvî, *Câmiu'l-Fusûleyn* (Halet Efendi, 119), 83a.

hâkimlerin kendi şahsi bilgilerine dayanarak hüküm vermelerini doğru bulmaz.¹¹⁸ Şeyh Bedreddin bu konuda fesadü'z-zamana atıfta bulunarak hâkimlerin kendi şahsi bilgilerinin tek başına hüccet olmayacağını düşünmektedir.

- 4- Ayakta namaz kılamayacak kadar hasta olan kişinin nasıl namaz kılması gerektiği konusunda mezhepler arasında farklı yaklaşımlar vardır. Hanefilere göre böyle bir durumdaki kişi için evlâ olan yüz ve ayakları kibleye gelecek şekilde sırt üstü uzanarak namaz kılmasıdır. Sağ tarafı üzerine uzanarak namaz kılmasında ise herhangi bir beis yoktur. İmam Şâfiî'ye göre ise bu derecede hasta olan kişinin mezara konulur gibi yani sağ tarafı üzerine uzanarak namaz kılması gerekir. Hz. Peygamber'in (a.s.) "*Allâhü Teâlâ her şeyde sağ taraftan başlamayı sever bu hayvana binmek veya ayakkabıları giymek olsa bile*"¹¹⁹ hadisi İmam Şâfiî'nin görüşüne mesnet teşkil etmektedir. Ayrıca her şeye sağ taraftan başlamanın mendup olması da İmam Şâfiî'nin görüşünü desteklemektedir. Hanefiler hastanın, namaz esnasında iyileşmesi veya sırt üstü yatar vaziyetteyken oturmaya veya ayağa kalkmağa güç getirmesi durumunda yüzünün kibleye gelebilmesi adına böyle bir görüşü tercih etmektedirler.¹²⁰ Şeyh Bedreddin'e göre bu konuda Şâfiîlerin görüşü daha tutarlıdır. Çünkü Hanefilerin bu görüşü, üç delilden (Kitap, Sünnet ve icmâdan) birine yapılan kıyastan ârî sırf re'ye dayanarak haberle ameli terktir. Ona göre bu tür bir şeyin caiz olmaması gerekir.¹²¹

2.2.2. Tahrîc Kapsamında Değerlendirilecek Bazı Görüşleri

Tahrîc kavramını, hakkında hüküm bulunmayan yeni meselelerin hükmünü, mezhep imamlarının metot ve görüşlerinden ve mezhepteki yerleşik kâidelerden hareketle elde etme, ortaya koyma faaliyeti olarak tarif edebiliriz. Tahrîcde bulunacak fakihe «muharric», mezhep imamlarının metot ve görüşlerine bağlı kalarak yeni olaylara çözüm getiren fıkıh âlimlerine ise «ehl-i tahrîc» denir.¹²² Şeyh Bedreddin'in eserleri incelendiğinde çok sık olmasa da zaman zaman tahrîc yöntemine müracaat ederek hüküm ortaya koyduğu görülür. Şeyh Bedreddin'in tahrîc kapsamında değerlendirebileceğimiz görüşlerinden bazıları şunlardır:

- 1- Muhâlea yoluyla boşanmak isteyen kadın, vekiline «*Beni şu bedel mukabîlinde muhâlea yoluyla kocamdan ayır veya beni boş*» dese ve daha sonra

118 Bedreddin Simâvî, *Câmiu'l-Fusûleyn* (Halet Efendi, 119), 83a.

119 Sağ taraftan başlamakla ilgili hadisler için bakınız: Buhârî, «Vudû'», 31 (No. 167, 168); «Libâs», 38 (No. 5855); Ebû Dâvûd, «Libâs», 41 (No. 4141).

120 Bedreddin Simâvî, *Câmiu'l-Fusûleyn* (Halet Efendi, 119), 382a-b.

121 Bedreddin Simâvî, *Câmiu'l-Fusûleyn* (Halet Efendi, 119), 382a-b.

122 İbn Kemal, *Tabakâtü'l-fukahâ* (Şehit Ali Paşa, 1941), 55b-56a; Bâhuseyn Yâkub b. Abdülvehhâb, *et-Tahrîc inde'l-Fukahâ ve'l-Usûliyyîn* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1414), 11-13; Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye Kâmûsu*, 1/20; M. Esat Kılıçer, «Ashâbü't-tahrîc», *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/ 470.

bu kararından vazgeçse ancak kararından vazgeçtiğini bilmedikleri için kadının kocası ve vekili aralarında muhâlea akdini gerçekleştirseler, bu akit geçerli olur. Bu konuda her ne kadar kadının talebinden rücu etmesi vekilin görevinden azledilmesi gibi kabul edilse de, vekilin görevinden azli ancak bilgisi dâhilinde olabilir. Vekilin bilgisi olmaksızın azledilmesi ise caiz değildir.¹²³

Şeyh Bedreddin'e göre kadının muhâlea teklifinden vazgeçmesi, hakikaten olmasa da zımnem vekilin azletmiş sayılmasını gerektirir. Burada hakikaten değil hükmen bir azletme işleminin gerçekleşmesi söz konusudur. Bir kişi, nasıl ki satış için birini vekil tayin edip, daha sonra satış işlemini kendisi gerçekleştirdiğinde -bilgisi olsun veya olmasın- vekil, vekillikten azledilmiş sayılıyorsa burada da benzer bir işlem gerçekleştirilmiştir. Bu itibarla Şeyh Bedreddin'e göre vekilin bilgisi olmaksızın kadının muhâlea işleminden vazgeçmesinin sahih olması gerekir.¹²⁴

Yukarıda aktardığımız konu incelendiğinde Şeyh Bedreddin'in tahrîc yöntemine müracaat ederek mevcut bir hükümden hareketle farklı bir hükme ulaştığı görülür. Kanaatimizce muhâlea akdinin gerçekleşmemesi gerektiği görüşü de kendi içerisinde tutarlıdır.

- 2- İmam Muhammed'e göre bakire olan sabiyye bir kız evlendirildikten sonra muhayyerlik hakkına binaen ilk hayız olduğunda, şahitler huzurunda evlilik akdini sonlandırabilir. Şayet bir gece buluşa erer ve şahit gösterme imkânını da bulamazsa, sabah olunca şahitler huzurunda «Ben şu an hayız kanı gördüm ve kendi nefsimi tercih ettim» demelidir. İmam Muhammed'e göre gece hayız olup da boşandığına dair şahit tutamayan bu durumdaki bir kıza bu hak tanınmazsa kızın muhayyerlik hakkı ortadan kalkar ve bazı mağduriyetler yaşanabilir.¹²⁵

Şeyh Bedreddin, İmam Muhammed'in «Kızın gece hayız kanını görmesine rağmen sabah olunca ben hayız kanını yeni gördüm» demesine müsaade etmesinden hareketle yalan söylemenin mubah olduğu belirtilen dört¹²⁶ yerin dışında da zarûrete binaen yalan söylenebileceğine ve bunun

123 Bedreddin Simâvî, *Câmiu'l-Fusûleyn* (Halet Efendi, 119), 172a; *İhtiyâr* isimli eserde müvekkil vekili azledecek veya vekil, vekâletten kendini azledecekse taraflar adına bir zararın ortaya çıkmaması için her iki durumda da tarafların bilgisinin olması gerektiği belirtilmiştir. *Tuhfetü'l-fukahâ'da* benzer bir görüş beyan edilerek vekilin azledilebilmesi için huzurda bulunması veya bilgisinin olması gerektiği ifade edilmiştir Abdullah b. Mahmûd el-Mevsilî, *Kitâbü'l-ihitiyâr li-ta'îli'l-Muhtâr* (Beyrut: 2010), 2/196; Ebû Bekir Alâüddin es-Semerkindî, *Tuhfetü'l-fukahâ* (Beyrut: 2009), 3/230.

124 Bedreddin Simâvî, *Câmiu'l-Fusûleyn* (Halet Efendi, 119), 172a.

125 Bedreddin Simâvî, *Câmiu'l-Fusûleyn* (Halet Efendi, 119), 210b-211a.

126 Hadisi şeriflerde üç meselede yalan söylemeye müsamaha gösterildiği görülmektedir. «*Yalan sadece üç yerde helâl olur: Kişinin karısını memnun etmesi konusunda, harpte, insanların arasını bulmakta*» Müslim, «Birr», 101. «*İnsanların arasını bulmak için hayır söyleyen ya da hayır söz taşıyan yalancı değildir.*» Ebû İsâ Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, *el-Câmi' u'l-kebir*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1996), Birr, 26 (No. 1938).

da mubah olduğuna işaret edildiğini söylemektedir.¹²⁷ Burada nassa dayalı olmaksızın İmam Muhammed'in görüşünden hareketle yeni bir görüşün ortaya koyulması söz konusudur. Ortaya koyulan bu görüş hadislerde yalan söylemenin mubah olarak beyan edildiği yerlerin dışında zarûrete ve hak kaybının önlenmesine binaen yalan söylenebileceğini ve bunun da mubah görülebileceğine işaret etmektedir.

2.3. Şeyh Bedreddin'in İlmî Yetkinliği Hakkında Genel Bir Değerlendirme

Şeyh Bedreddin'in yukarıda ifade ettiğimiz görüşlerinden hareketle kendisinin, Hanefî mezhebine katkı sunduğu ve mezhebin mudakkik ve muhakkik bir fakihî olduğunu söylemek yanlış olmaz. Şeyh Bedreddin'in fıkhîteki yetkinliği ve fıkhî istidlâl bağlamında Hanefî mezhebindeki konumunun tespitine yönelik şu hususlar önem arz etmektedir:

- 1- Şeyh Bedreddin *Teshîl*'in mukaddimesinde¹²⁸ de ifade ettiği üzere görüşler arasında esah ve ekvâ olana işaret etmiş, mezhepte müftâ bih olan görüşün hangisi olduğunu belirtmiştir.
- 2- Şeyh Bedreddin eserlerinde sahih, esah, muhtar, zâhir, ezhâr, eşbeh ve evlâ olan görüşleri belirtmiş, kuvvetli görüşü zayıf olandan ayırt etmiştir. Böylelikle tercihte önceliği bulunan râcih görüşler tespit edilmiş, mercûh (zayıf) görüşler ise terk edilmiştir.
- 3- Hanefî mezhebinde görüşler arasında tercihte bulunurken zâhirü'r-rivâye olan görüşlerin öncelenmesi gerekir. Mezhepte zahir rivayet varken nâdirü'r-rivâye olarak nakledilen görüşle hüküm verilmez. Şeyh Bedreddin'in zâhirü'r-rivâyenin aksine görüş beyan ettiği ve tercihte bulunduğu bilinmektedir.¹²⁹
- 4- Şeyh Bedreddin görüş beyan ederken sadece "sahih ve esah olan budur" veya "fetvâ buna göredir" demekle yetinmemiş görüşlerin delil ve gerekçelerine de değinmiştir.
- 5- Fıkhî meseleleri izah ederken mezhep imamlarının görüşlerine yer verdiği, delilleri açısından görüşleri karşılaştırdığı, öne sürülen gerekçelerden hareketle de görüş beyan ettiği görülmür.
- 6- Şeyh Bedreddin örf, zaruret, fesâdu'z-zaman ve sedd-i zerâi gibi gerekçelere atıfta bulunarak, yaşadığı dönemin şartlarına göre görüşler arasında tercihte bulunmuş ve fetvâ vermiştir.¹³⁰

127 Bedreddin Simâvî, *Câmiu'l-Fusûleyn* (Halet Efendi, 119), 210b-211a.

128 "Görüşler arasından esah ve ekvâ olana işaret ettim, fetvâda muteber olan görüşlere dikkat çektim." Bedreddin Simâvî, *Teshîl* (Damat İbrahim Paşa, 553), Mukaddime.

129 Bedreddin Simâvî, *Câmiu'l-Fusûleyn* (Halet Efendi, 119), 17a.

130 Her ne kadar İmam Muhammed sultan adına çalışan görevlilerin sultan hakkında yaptıkları şahitliği geçerli saysa da Şeyh Bedreddin fesâdu'z-zaman gerekçesine dayanarak böyle bir şahitliğin geçerli olmaması gerektiğini düşünmektedir. Bedreddin Simâvî, *Teshîl* (Damat İbrahim Paşa, 553), 214b.

- 7- Şeyh Bedreddin Hanefi mezhep imamlarının bazı görüşlerini eleştirmiş ve muteber kaynaklarda zikredilen görüşlerin bir kısmına itirazlar yönelmiştir. Mezhebe yönelttiği eleştiriler ve itirazlara daha sonra fakihler tarafından müstakil eserler yazılarak cevap verilmeye çalışılmıştır.¹³¹
- 8- Şeyh Bedreddin sayısı fazla olmasa da Hanefi mezhebinin dışına çıkarak diğer mezheplerin görüşlerini tercih etmiştir. Yukarıda zikrettiğimiz örneklerde de bu tercihler açık bir şekilde görülmektedir. Şeyh Bedreddin özellikle Şafii mezhebinin bazı görüşlerinde daha tutarlı ve isabetli olduklarını ifade etmiştir.

Şeyh Bedreddin'in mezhep imamlarının usûlünü takip ederek bazı çıkarımlarda bulunduğu ve tahrîc yöntemine dayanarak görüş beyan ettiği bilinmektedir. Tahrîclerinin sayısının tercihlerine kıyasla daha az olduğu da bir hakikattir. Yukarıdaki açıklamalar ışığında kanaatimizce Şeyh Bedreddin'in bilgi istidlâli yönünden yapılan tasnif çalışmalarında ashâbü't-tercîh ve ashâbü't-tahrîc içerisinde konumlandırılması mümkün gözükmemektedir.

Sonuç

Bilgi istidlali yönünden fakihlerin farklı tasniflere tâbi tutulduğu bilinmektedir. Bu tasnif çalışmalarının tam olarak ne zaman başladığı bilinmese de fikhî mezheplerin teşekkül edip yerleşmesinden sonra ortaya çıktığı söylenebilir. Tasnif çalışmalarının ilk tezahürleriyle hicri dördüncü ve beşinci asırda kaleme alınan mütekellimin fıkıh usûl eserlerinde karşılaşmaktayız. Daha sonra bu tarz çalışmalara fetvâ usulü ve adâbü'l-fetvâ isimli eserlerde yer verilmiştir. İmamü'l-Harameyn el-Cüveynî, İbnü's-Salah ve İbn Rüşd el-Cedd gibi âlimler bu alanla ilgili ilk tasnif çalışmalarını yapmışlardır. Nevevî, İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye ve İbn Hamdân gibi bazı fakihler tarafından bazı değişiklikler yapılsa da İbnü's-Salah'ın yapmış olduğu beşli tasnif takip edilmiştir. Hanefi mezhebinde ilk düzenli ve sistematik tasnif İbn Kemal Paşa tarafından yapılmıştır. İbn Kemal'in yapmış olduğu yedili tasnif birçok âlim tarafından benimsenirken, bazı fakihler tarafından ağır eleştirilere tâbi tutulmuştur.

Fakihleri bilgi istidlali yönünden bir değerlendirmeye tâbi tutmanın belki de en önemli etkenlerinden birisi müctehid ve mukallidi ayırt edebilmek, fakihlerin mezhep içerisindeki konumunu belirlemek, fakihlerin görüşleri teâruz ettiğinde hangi fakihin görüşünün tercih edilmesi gerektiğini tespit edebilmek ve müftü-

131 Şeyh Bedreddin'in *Câmiü'l-Fusûley'n*'deki görüş ve itirazlarına cevap verme adına yazılan eserlerden bazıları için bakınız: Süleyman b. Ali el-Karamâni, *el-Es'ile ve'l-Ecvibetü'l-Müteallika bi Câmi'i'l-Fusûley'n* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Turhan Vâlide Sultan, 97); Zeynüddin İbn Nuceym, *Hâşiyetü alâ Câmi'i'l-Fusûley'n* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Veliyyüddin Carullah, 610); Nişancızâde Muhyiddin Mehmed, *Nûr-ü'l-ayn fî islâhi Câmi'i'l-Fusûley'n* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Âşir Efendi, 127); Şeyh Bedreddin'in *Teshîl*'deki görüşlerine itiraz ve eleştirilerine verilen cevaplar için bakınız: Emîr Fâzıl, *Hâşiyeye ale't-Teshîl* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esat Efendi, 648); Molla Hüsrev, *Dürerü'l-Hükkâm fî şerhi ğureri'l-ahkâm* (İstanbul: Fazilet Neşriyat, 1973).

nün fetvâ verirken veya görüş beyan ederken mezhep içerisindeki hiyerarşik yapıyı göz önünde bulundurmasını sağlamaktır.

Osmanlı'nın en sıkıntılı ve sancılı dönemi olarak bilenen fetret devrinde yetişmiş, dönemin en iyi âlimlerinden biri olarak değerlendirilen, yaşadığı dönemde hukukçu ve fakih kimliğiyle temayüz eden Şeyh Bedreddin'in tabakâtü'l-fukahadaki yerinin tespiti önem arz etmektedir. Zira kaynaklarda hukukçu ve fakih kimliğinden daha çok tasavvufî görüşlerine ve resmi otoriteye başkaldıran isyancı rolüne vurgu yapılmıştır. Bu çalışmada tasavvufî görüşleri ve siyasi tutumuna yöneltilen tenkit ve eleştirilerden uzaklaşarak Şeyh Bedreddin'in ilmî şahsiyeti/yetkinliğini ve bilgi istidlali yönünden tabakâtü'l-fukahadaki yeri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda Şeyh Bedreddin'in fıkhîta en önemli eseri kabul edilen, yargılama hukuku ve fûrû fıkhıya yönelik yazılan *Câmiu'l-Fusûleyn* ve mukayeseli bir fıkhî kitabı olarak değerlendirilen *Teshîl* isimli eserlerine müracaat edilmiştir. *Câmiu'l-Fusûleyn* asırlar boyu müracaat edilen bir eser olması itibarıyla fakihler nezdinde değerli bir kaynaktır.

Şeyh Bedreddin'in bahsi geçen eserleri incelendiğinde eserlerinde müftâ bih olan görüşlere işaret ettiği gibi; sahih, esah, zahir, ezhar, evlâ, eşbeh ve diğer görüşlere de atıfta bulunduğu görülür. Fakihlerin görüşlerini naklederken mezhebin zahir görüşünü beyan etmiş, mezhepte itimat edilmesi gereken görüşü de ifade etmiştir. Şeyh Bedreddin kendisinden önceki mezhep birikimini sadece nakletmekle kalmamış görüşlerin gerekçelerini ve görüşler arasındaki tutarlılığı da sorgulamıştır. Eserlerinde Hanefî mezhebine eleştiriler yönelttiği gibi kendi görüş ve tercihlerini de zikretmiştir. Şeyh Bedreddin'in yapmış olduğu tercihler incelendiğinde genel olarak diğer muteber fıkhî kaynaklarındaki tercihlerle örtüştüğü görülmektedir. Mezhep içi tercihlerinde genellikle tercih gerekçesine değinmiş ve mezhep imamlarından hangisinin görüşüyle amel etmesi gerektiğini beyan etmiştir. Tercihle bulunurken örf, zarûret, sedd-i zerâi' ve fesadu'z-zaman gibi gerekçeleri ön plana çıkardığı görülmektedir.

Şeyh Bedreddin'in kendi mezhebinin dışına çıkarak diğer mezheplerin görüşlerini benimsediği de olmuştur. Bu görüşlerinin sayısı çok olmasa da bir fakihin mezhebinin dışına çıkarak diğer fakihlerin görüşlerini benimsemesi önem arz etmektedir. Mezhep dışı tercihleri incelendiğinde özellikle Hanefîlerle Şafiîlerin görüşlerini karşılaştırdığı, öne sürdükleri delil ve gerekçeler üzerinde yoğunlaştığı ve daha isabetli olan görüşe atıfta bulunduğu görülür.

Şeyh Bedreddin'in hakkında hüküm bulunmayan yeni meselelerin hükmünü, mezhep imamlarının metot ve görüşlerinden ve mezhepteki yerleşik kâidelerden hareketle elde etmeye çalıştığı ve bu itibarla da bazı çıkarımlarda (tahrîcde) bulunduğu bilinmektedir. Şeyh Bedreddin'in eserlerinde tahrîce yönelik görüşleri olsa da görüşlerinin çoğunluğunu tercihleri oluşturmaktadır. Tahrîc ve tercihte bulunabilmesi Şeyh Bedreddin'in mahza bir mukallid olmadığını göstermektedir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla fukahayı bilgi istidlâli yönünden farklı tasniflere tâbi tutan çalışmalarda Şeyh Bedreddin'e sarahaten herhangi bir atıf yapılmamıştır. Bilgi istidlali yönünden Şeyh Bedreddin'in fukaha arasındaki yerinin tespiti de bu bağlamda önem arz etmektedir.

Yukarıda yaptığımız açıklamalar ışığında Şeyh Bedreddin'in mudakkik ve muhakkik bir fakih olarak görüş ve tercihleriyle Hanefi mezhebine katkı sunduğu göz ardı edilemeyecek bir hakikattir. Görüşlerinin büyük bir kısmı tercihlere yönelik olsa da tahrîce dönük görüşleri de vardır. Kanaatimizce Şeyh Bedreddin'in bilgi istidlâli yönünden yapılan tasnif çalışmalarında ashâbü't-tahrîc ve ashâbü't-tercih içerisinde değerlendirilmesi mümkün gözükmemektedir.

Kaynakça

- Abdullah-ı İlhâî. *Keşfü'l-Vâridât li-tâlibi'l-kemâlât ve gayeti'd-derecât*. Süleymaniye Kütüphanesi, Nafiz Paşa, 1235.
- Abdurrahim Şerif. *Ahlat Kitabeleri*. İstanbul: Hamit Matbaası, 1932.
- Alâeddîn es-Semerkindî. *Mizânü'l-usûl fi netâ'ici'l-'ukûl*. Kahire: Mektebetü Dâri't-Türâs, 1997.
- Apaydın, Hacı Yunus. *Yargılama Usûlüne Dair Câmiu'l-Fusûleyn*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2012.
- Âşıkpaşazâde, Derviş Ahmed. *Tevârih-i Âl-i Osmân*. Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi, 1875.
- Atar, Fahrettin. «Fetva». *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/ 486–496. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Ateş, Süleyman. *İşari Tefsir Okulu*. Ankara: 1974.
- Bâhuseyn Yâkub b. Abdülvehhâb. *et-Tahrîc inde'l-Fukahâ ve'l-Usûliyyîn*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1414.
- Bedreddin Simâvî. *Letâifü'l-İşârât*. Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Cami, 540.
- Bedreddin Simâvî. *Câmiu'l-Fusûleyn*. Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, 119.
- Bedreddin Simâvî. *Teshîl*. Süleymaniye Kütüphanesi, Damat İbrahim Paşa, 553.
- Bedreddin Simâvî. *Tefsiru'l-Âyeti'l-Kürsî*. Süleymaniye Kütüphanesi, Köprülü Ahmed Paşa, II/329.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük Tefsir Tarihi Tabakatü'l-Müfessirin*. İstanbul: Diyanet İşleri Resliği Yayınları, 1955.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhâtı Fıkhiyye Kâmûsu*. İstanbul: Bilmen Basım ve Yayınevi, 1985.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *Sahîhü'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2002.
- Cessâs, Ebû Bekr er-Râzî. *el-Fusûl fi'l-usûl*. thk. Uceyl Câsim en-Neşemî. Kuveyt: y.y., 1994.
- Ceyhan, Semih - Koç, M. Akif. "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Şeyh Bedreddin'in Vâridât'ı: Bir Literatür Denemesi". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*16/31–32 (2018), 233–331.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Abdillâh b. Yûsuf. *Gıyasü'l-ümem fi't-tiyâsi'z-zulem*. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003.
- Dadaş, Mustafa Bülent. *Şeyh Bedreddin Teshîl Adlı Kitabının Tahkik ve Tahlili*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.
- Dâvûd-i Kayserî. *Matla'u Husûsi'l-Kilem*. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Arapça Yazmalar, 2982.
- Debûsî, Ebû Zeyd Abdullâh b. Ömer b. İsâ. *Takvîmü'l-edille fi'l-usûl*. thk. Halil Muhyiddin el-Meys. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2001.
- Dindar, Bilal. «Bedreddin Simâvî». *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/331–334. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Ebû Dâvûd, Süleyman es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. thk. Sâlih b. Abdülazîz b. Muhammed. Riyad: Dâru's-Selâm, 1999.
- Franz Babinger. *Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin*. çev. İlhami Yazgan. Ankara: La Kitap Yayınları, 2013.

- Gedik, Şerif. *Câmiu'l-Fusûleyn İsimli Eseri Işığında Şeyh Bedreddin'in Fıkhi Görüşleri*. Yalova: Yalova Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Simavna Kadısoğlu Şeyh Bedreddin*. İstanbul: Eti Yayınevi, 1966.
- Halil b. İsmail. *Menâkıbu Şeyh Bedreddin bin Kadı İsrâil*. Muallim Cevdet Kütüphanesi, 157.
- Hıra, Ayhan. *Şeyh Bedreddin'in Fıkıhçılığı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006.
- Hoca Sâdeddin Efendi. *Tâcüt-tevârih*. haz. İsmet Parmaksızoğlu. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992.
- İbn Abdîşşekûr, Muhibbullah. *Müsellemlü's-Sübût*. Beyrut: Dâru'l-Erkam, ts.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn. *'Ukûdü resmî'l-müftî (Mecmû'atü resâ'ili İbn Âbidîn içinde)*. Beyrut: ts.
- İbn Kemal. *Tabakâtül-fukahâ*. Süleymaniye Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa, 1941.
- İbn Nüceym, Zeynüddin b. İbrahim. *Fethu'l-Gaffâr bi Şerhi'l-Menâr el-Ma'rûf bi Miskâti'l-Envâr fî Usûli'l-Menâr*. Mısır: Şeriketü Mektebe, 1936.
- İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed. *Fetâvâ İbn Rüşd*. thk. Muhtâr b. et-Tâhir et-Telîli. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1987.
- İbnü'l-Hümmam, Kemâlüddîn. *et-Tahrîr fî usûli'l-fıkh*. nşr. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999.
- İbnü's-Salâh, Ebü Amr Takıyyüddin Osmân. *Edebü'l-müftî ve'l-müsteftî*. thk. Muvaffak b. Abdullâh b. Abdülkâdir. Beyrut: Âlamü'l-Kütüb, 1986.
- İnanır, Ahmet. *İbn Kemal'in Fetvaları Işığında Osmanlı'da İslâm Hukuku*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.
- İnanır, Ahmet. "İbn Kemal'in Tabakâtü'l-Fukahâsı ve Değerlendirmesi". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37 (2012), 65–86.
- Karâfi, Ebü'l-Abbas Şihâbüddin Ahmed b. İdris. *Envârü'l-burûk fienvâ'i'l-furûk*. Kuveyt: Dâru'n-Nevâdir, ts.
- Kâsânî, Alâüddin Ebü Bekr b. Mes'ûd. *Bedâ'î'u's-sanâ'î' fî tertibi's-şerâ'î'*. Beyrut: y.y., 1976.
- Kâtib Çelebi. *Keşfü'z-zunûn*. Beyrut: Dâru lhyâi't-Türâsî'l-'Arabî, ts.
- Kaya, Eyyüp Said. *Mezheplerin Teşekkülünden Sonra Fıkhi İstidlâl*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001.
- Kaya, Eyyüp Said. *Hanefî Mezhebinde Nevâzil Literatürünün Doğuşu ve Ebü'l-Leys es-Semerkandi'nin Kitâbü'n-nevâzili*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996.
- Kaya, Eyyüp Said. «Tabakâtü'l-Fıkıh». *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/292–294. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Kaygusuz, Bezmi Nusret. *Şeyh Bedreddin Simaveni*. İzmir: İhsan Gümüşayak Matbaası, 1957.
- Ketene, Cengiz. *Simavna Kadısı Şeyh Bedreddin Vâridât*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.
- Kefevî, Mahmûd b. Süleyman. *Ketâ'ibü a'lâmi'l-ahyâr min fukahâ'i mezhebi'n-Nu'mâni'l-muhtâr*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, 630.
- Kevserî, Muhammed Zâhid. *Hüsnu't-tekâdi fî sireti'l-İmâm Ebî Yusûf el-Kâdi*. Kahire: Dâru'l-Envar, 1948.

- Kınalızâde Ali Efendi. *Tabakâtü'l-Hanefiyye*. thk. Muhî Helâl Serhâni. Bağdad: Divânü'l-Vakf, 2005.
- Kılıç, Mahmud Erol. "Fusûsü'l-Hikem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/230–237. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Kılıçer, M. Esat. «Ashâbü't-tahrîc». *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/ 470. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Kozan, Ali. *Şeyh Bedreddin ve Düşünce Tarihimizdeki Yeri*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Leknevî, Abdülhay. *el-Fevâidü'l-behiyye fi terâcimi'l-Hanefiyye*. Beyrut: Dârü'l-Ma'ruf, ts.
- Leknevî, Abdülhay. *'Umdetü'r-ri'âye fi halli Şerhi'l-Vikâye*. tahk. Salâh Muhammed Ebü'l-Hac. Beyrut: Dârü'l Kütübî'l-İlmiyye, 2009.
- Lutfi Paşa. *Tevârih-i Âl-i Osmân*. çev. Muhammed Abdülâtî Muhammed. b.y.: Dârü'l-Beşîr, 2018.
- Mehmed Fikhî el-Aynî. *Ahvalü'l-Müftî*. Mısır: Dârü'l-Kütübî'l-Kavmiyye, ts.
- Mehmed Fikhî el-Aynî. *Risâle fi edebi'l-müftî*. nşr. Osman Şahin. Samsun: 2009.
- Mehmed Tâhir Efendi. *Osmanlı Müellifleri*. İstanbul: Matbaa Âmir, 1915.
- Mercânî, Ebü'l Hasen Şihabüddîn. *Nâzûretü'l-hak fi farziyeti'l-'işâ' ve in lem yegibi'ş-şafak*. thk. Orhan Ançakar-Abdülkadir Yılmaz. by.: Dârü'l-Hikme, 2012.
- Merginânî, Burhâneddîn. *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübedî*. thk. Abdülhay el-Leknevî. Karachi: Mektebetü'l-Büşrâ, 2011.
- Mevsilî, Abdullah b. Mahmûd. *Kitâbü'l-ihdiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*. Beyrut: y.y., 2010.
- Molla Fenârî, Muhammed b. Hamza. *Fusûlü'l-bedâya'*. İstanbul: Şeyh Yahyâ Efendi Matbaası, 1289.
- Molla Hüsrev, Muhammed b. Ferâmuz. *Mir'âtü'l-usûl*. İstanbul: Matbaatü'l-Hâcc Muharrem Efendi el-Bosnevî, 1285.
- Muhammed Destinâi, *Risâle fi âdâbi'l-müftin*. Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 3782.
- Muhammed Ebü Zehre. *Usûlü'l-Fikh*. İstanbul: Tebliğ Yayınları, ts.
- Muhammed Ebü Zehre. *Ebû Hanîfe; hayâtühü ve asruhü*. Kahire: Dârü'l-Fikri'l-'Arabî, ts.
- Muhammed Takî Osmânî. *Usûlü'l-iftâ ve âdâbüh*. Dimeşk: Dârü'l-keâm, 2014.
- Mûsâ Kâzîm Efendi. *Vâridât*. Millet Kütüphanesi, Ali Emîri Efendi, 981.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *Sahîh-i Müslim*. thk. Ebü Kuteybe Nazar b. Muhammed el-Fâriyâbî. b.y.: Dârü't-Tayyibe, 2006.
- Nekrî, Abdünnebi b. Abdürresül Ahmed. *Düstûrü'l-Ulemâ ev Câmiu'l-Ulûm fi Istîlahâtî'l-funûn*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât. *Keşfü'l-esrâr fi Şerhi Menâri'l-envâr*. İstanbul: İhsan Kitapevi, 1986.
- Niyâzî-i Mısıri. *Divan-ı İlâhiyyat ve Açıklaması*. haz. İhramcızâde Hacı İsmail Hakkı Altuntaş b.y.: Gözde yayınevi, 2011.
- Önder, Muharrem. «Hanefî Mezhebinde Fukahânın Bilgi Yönünden Tasnifi». *IV. Şeyh Şa'ban-ı Velî Sempozyumu (Hanefîlik-Mâturîdilik)*. ed. Cengiz Çuhadar vd. 614–642. Kastamonu: Kastamonu Yayınları, 2017.
- Özdemir, Recep, "Fikhî Usûlü Açısından Taklîd". *Hikmet Yurdu* 5/9 (2002), 137–161.

- Râşidî, Muhammed Kemalüddîn Ahmed. *el-Misbâh fi rasmi'l-müftî ve menâhici'l-iftâ*. Karaçi: Mektebetü Dâri'l-Ulûm, 1998.
- Semerkindî, Ebû Bekir Alâüddîn. *Tuhfetü'l-fukahâ*. Beyrut: 2009.
- Seyyid Mahmud Birifkani. *Birifkan Seyyidleri*. Ankara: Poyraz Ofset, 2011.
- Siğnâkî, Hüsâmüddîn el-Hüseyn b. Alî. *el-Kâfi Şerhu'l-Pezdevî*. thk. Fahrüddîn Seyyid Muhammed Kânit. Riyad: Mektebü'r-Rüşd, 2001.
- Taşköprizâde, Ahmed b. Mustafa. *eş-Şekâiku'n-Nu'maniyye fi ulemâ'd devleti'l-Osmâniyye*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1975.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *el-Câmi'u'l-kebîr*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1996.
- Uğur, Seyit Mehmed. *Hanefi Mezhebinde Mezhep İçeriği Tercih ve Usûlü*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Büyük Osmanlı Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.
- Yaman, Ahmet. *Fetva Usûlü ve Âdâbı*. İstanbul: İFAV, 2017.
- Yaltkaya, Muhammed Şerefettin. *Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin*. İstanbul: Şehzâdepaşa Evkâfı Matbaası, 1924.
- Yener, Cemil. *Vâridât*. İstanbul: Elif Yayınları, 1970.
- Yüksel, Müfid. *Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin*. İstanbul: Bakış Yayınları, 2002.